

Oktober 2003 achtste jaargang nummer 3
Dit informatiebulletin is een periodieke
uitgave van de
Historische Vereniging Winsum-Obergum.

In dit bulletin worden artikelen en berichten
opgenomen met betrekking tot het werkteerein en de
activiteiten van de vereniging, de ingestelde
werkgroepen, individuele leden of derden. Een
ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën,
suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand
redactieadres. De redactie zal beoordelen of het
aangeboden materiaal voor plaatsing in
aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en
wordt gratis aan de leden van de vereniging
verstrekkt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen
betaling van -5,- per exemplaar,
verkrijgbaar bij:

P. Noord Kloosterstraat 8 9951 CE Winsum

Redactie:

E. C. Bakker-Woortman A. J. M. v.d. Drift

J. A. Groothof J. Huising

P. Noord J. Stevens

C. A. Tersteeg B. v.d. Dussen

Redactieadres: Hoofdstraat W. 19

9951 AA Winsum, telefoon: 0595 - 44 16 71

www.winschem.nl

email: info@winschem.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg

Westerstraat 31, 9951 EM Winsum,

telefoon: 0595 - 44 24 56

Secretaris

Drs. A. J. Rinzema

Hoofdstraat-W 48 9951 AC Winsum

telefoon: 0595-44 45 93

Penningmeester

W. Lemstra-Wieringa

Wierdaweiweg 13, 9951 ER Winsum,

telefoon : 0595 - 44 32 03

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen

Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum,

telefoon: 0595 - 44 15 74.

Leden

B. Raangs

Havenstraat 4, 9951 AE Winsum

C. de Ranitz

Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum

C.A. Tersteeg

Fresialaan 30, 9951 GM Winsum

J. Veltman

Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum

Kosten lidmaatschap: -14,- per jaar

Bankrelatie : ABN-AMRO Winsum;

Rekening nr. 61 23 36 174

ISSN 1386-1530

Druk: NLTO

Voorwoord

Monnikenwerk ... veel van het tijdverslindende spuurwerk dat historisch onderzoek met zich meebrengt, mag je rustig zo noemen. Bijvoorbeeld al het gespit en gespeur in aarde en papier dat vooraf ging aan onze nieuwe tentoonstelling over de vondsten uit de Molenstraat. De vraag is natuurlijk wel of al dat geploeter nou ook echt tot nieuwe inzichten leidt. Jacques Tersteeg beantwoordt die vraag in een uitgebreid artikel onder de kop: Waar lag nou toch het Dominicanerklooster? Verder brengt dit najaarsnummer 2003 ook tal van andere wetenswaardigheden aan het licht. Zo beschrijft Barbara van der Dussen wat er zo al te vinden is boven het VVV-kantoor in pand Hoofdstraat-W 4, waar de stichting Kinderboek Cultuurbezit onder leiding van Francien Braaksma een nieuwe levensfase ingaat.

Eerlijk gezegd is de bijdrage aan de rubriek Dikdakken ditmaal 'wat uit de pan gerazen', maar ... dat komt er zo van als je met de bakker praat ... Helaas geeft het recept ook niet alle geheimen prijs, maar gelukkig wordt 'en passant' in ieder geval wel duidelijk waarom je het in Keulen soms kon horen donderen ... en ... dat is natuurlijk ook wat waard. Nog zo'n vraag, waar haast niemand meer het antwoord op weet: Wie was toch die licht aangebrande Bauke Eekma, waar men midden 19^e eeuw in de Provinciale Groninger Courant liever geen aandacht aan besteedde? Piet Noord weet het antwoord en geeft tal van details. Ook de werkdag van onze historische vereniging op het kerkhof van Bellingeweer bracht oude feiten opnieuw aan het licht. Zo werd die dag een gedeelte van de fundering blootgelegd van de in 1824 afgebroken kerspelkerk van Bellingeweer.

Rest ons nog de aankondiging van deel 2 van het vervolgverhaal uit 1899 van de Winsumer schrijver/uitvinder Ubel Wierda. Wierda schrijft in 'Aig'n taal' over Geert Hunsingo die een koe verkoopt en met zijn verdiende geld belandt in een 'stadse kemedie'. Dan is er natuurlijk het bestuursverslag van de jaarvergadering van 17 april 2003, met daarin de lezing van de heer Auke Hoft over de ontwikkeling van Appingedam. Ook de rubriek Doudestieds ontbreekt niet. Ditmaal met een bijdrage over watermolen 'Oom Paul' bij de Oude AE, op de grens met de gemeente Bedum. Wel ontbreekt het verhaal over voetbal vereniging Hunsingo van Henk Wolters. Jammer, het ligt voor u klaar maar kon er echt niet meer bij ... u houdt het van ons tegoed! Zo sluiten we dit laatste nummer van het jaar 2003 af met een belofte voor het nieuwe jaar. Maar voor we daar aan toe zijn, hebben we eerst de hele maand november nog 'Monnikenwerk' op het programma staan. En ... dat programma ... belooft ook wat !

n De redactie.

Inhoud

Waar lag toch het Dominicanerklooster	3
Stichting Kinderboek Cultuurbezit	11
Doudestieds	14
Wie was Bauke Eekema?	15
Geert Hunsengoo ien Stadse Kemedie	17
Dikdakken	20
Werkdag op het kerkhof te Bellingeweer	22
Verslag jaarvergadering 17 april 2003	25

Tentoonstelling 2 t/m 30 november 2003

*Opgravingen en geschiedenis
van het Jacobijnenconvent (1276-1584)
in het gerestaureerde 'Jacobijnenhuis'
hoek Havenstraat - Hoofdstraat-W*

*openingstijden
alle zaterdag- en zondagmiddagen
van 13.00 - 17.00 uur*

*met voordrachten op alle zondagmiddagen
aanvang: 15.00 uur*

---

*2 nov. prof. dr. J.M.M. Hermans
Middelleeuwse boeken uit het Jacobijnenconvent*

---

*9 nov. drs. E.O. van der Werff
De spiritualiteit van de Dominikanen*

---

*16 nov. N. Groen-Lubbers
Onderzoek van de opgegraven skeletten*

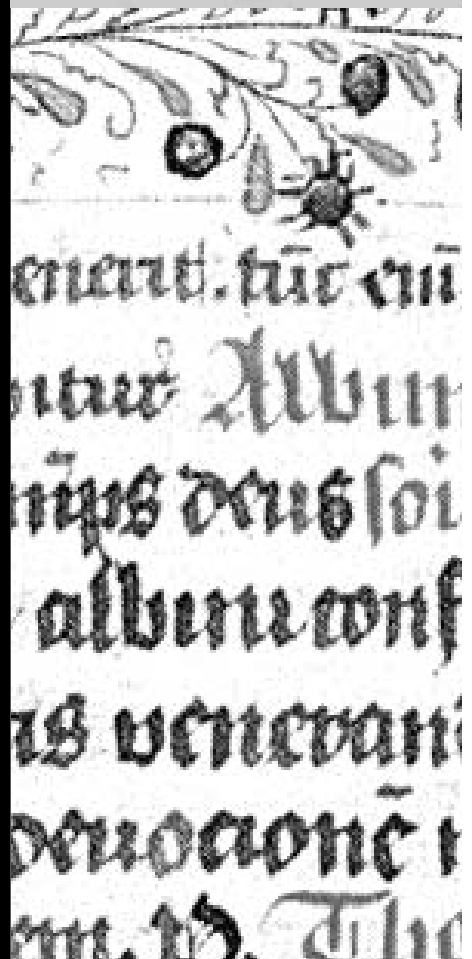
---

*23 nov. Ensemble SUPER LIBRUM
Jankees Braaksma & Guillermo Perez spelen o.a.
De Winsumer orgeltabulatuurstukken (ca. 1400)*

---

*30 nov. drs. J.J. Tersteeg
Over opgravingen en geschiedenis van het convent
toegang gratis*

Monnikenwerk in Winsum

Waar lag toch het Dominikanerklooster

*Een poging tot lokalisering naar aanleiding van de opgravingen
in de Molenstraat (najaar 2001)*

*‘Noch van de bouwgeschiedenis noch van de juiste
ligging van kerk en klooster zijn meer dan enkele
vrij algemene gegevens bekend. Men neemt
gewoonlijk aan, dat zij zich hebben bevonden aan
de westzijde van de hoofdstraat, dichtbij de daar
staande molen....De opruiming is zo radicaal
geweest, dat men heden ten dage zelfs van mening
kan verschillen over de plaats, waar klooster en
kerk¹ hebben gestaan....Ook van de
begraafplaatsen, waarover de kloosters gewoonlijk
de
beschikking hadden, is bij dat van
Winsum vrijwel niets bekend.’*

*Zo formuleert pater S.P. Wolfs o.p. in zijn studie
over de ‘Middeleeuwse dominicanenkloosters in
Nederland’ (1972, p. 280-181) de conclusies van
zijn onderzoek naar de plaats van de kloosterkerk,
het kloostergebouw of de gebouwen en de
begraafplaatsen van het Winsumer
Jacobijnenconvent.*

*Na de opgravingen in de Molenstraat, die door de
leden van onze archeologische werkgroep in
oktober 2001 werden gedaan, is het wellicht
mogelijk aan de hand van de ‘enkele vrij algemene
gegevens’ uit de literatuur toch iets meer te zeggen
over de plaats waar de gebouwen, tuinen en
begraafplaatsen van het klooster gezocht kunnen
worden.*

In deze bijdrage bespreek ik enkele van de

De opgravingen in de Molenstraat

De opgravingen die door de archeologische werkgroep van onze vereniging in nauwe samenwerking met het archeologisch onderzoeksbureau De Steekproef² (dr. Johan Jelsma) in de maand oktober 2001 in de Molenstraat werden gedaan kunnen eigenlijk in technisch-archeologische zin geen echte opgravingen worden genoemd. Een en ander heeft te maken met het feit dat de graafwerkzaamheden in de Molenstraat in eerste instantie uitsluitend plaatsvonden ten behoeve van de renovatie van enkele nutsleidingen en de riolering. Door de voortvarendheid waarmee de uitvoerders te werk gingen bestond de belangrijkste activiteit van de werkgroep uit het nauwkeurig toekijken, rapen en snel inmeten en -tekenen van, niet zelden reeds door schop of kraan beschadigd, materiaal dat uit de sleuven te voorschijn werd gehaald. Slechts in enkele, uitzonderlijke gevallen gelukte het om vondsten in hun oorspronkelijke en niet reeds vergraven of beschadigde context te bekijken en beschrijven.

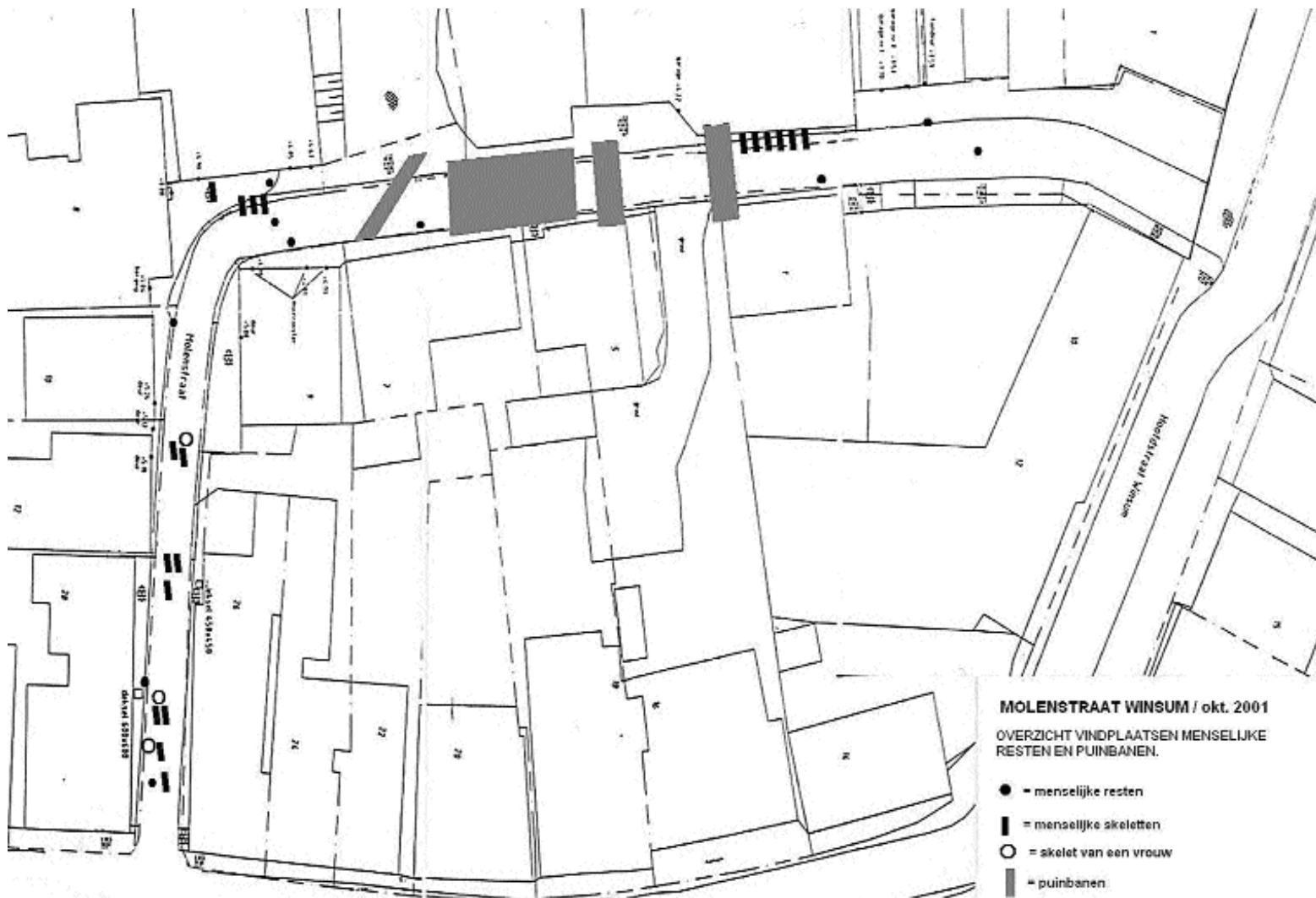
Hoewel een vrij grote hoeveelheid vondsten werd veilig gesteld, - t.w. diverse bouwrestanten (puinbanen, kloostermoppen, profielstenen ed.), glas- en aardewerk en menselijke skeletresten -, moet men wel bedenken dat de vondsten uitsluitend afkomstig zijn uit een tweetal sleuven, nl. een smalle sleuf (ca. 40 cm. breed en 60 – 120 cm. diep) ten behoeve van nutsleidingen (water, gas en kabel) en een bredere (ca. 80 cm. breed en 150 – 250 cm. diep) ten behoeve van de rioleringsbuizen en putten. Diverse vondsten die zich ook buiten deze sleuven leken voort te zetten, konden hierdoor niet nader worden getraceerd.

Ondanks deze beide handicaps bieden de in veiligheid gebrachte vondsten inmiddels toch reeds de mogelijkheid enkele voorzichtige algemene conclusies te trekken met betrekking tot de herkomst en betekenis ervan.

In deze bijdrage beperk ik mij tot enkele hoofdzaken, die ons verder kunnen helpen bij het lokaliseren van de nog steeds niet bekende ligging van kloosterkerk, kloostergebouw(en) en begraafplaatsen van het Winsumer Jacobijnenconvent (1276-1584).²

Enkele belangrijke resultaten

Op de hierbij afgedrukte kaart 1 van de Molenstraat heb ik de belangrijkste vindplaatsen van menselijke skeletresten en puinbanen ingetekend. Bij de menselijke skeletresten heb ik een onderscheid gemaakt tussen de vindplaatsen waar slechts enkele menselijke resten werden aangetroffen en die waar een zodanige hoeveelheid resten werd gevonden dat ook de richting van begraven kon worden vastgesteld. Voorts zijn op basis van een fysisch-antropologisch onderzoek van de skeletresten, dat inmiddels door archeologe mevr. Natasja Groen uit Groningen in het kader van haar doctoraalstudie archeologie aan de

Kaart 1. Overzicht van puinbanen (funderingsrestanten) en menselijke skeletresten, opgegraven in oktober 2001 in de Molenstraat te Winsum. (kaart J. Tersteeg).

Rijksuniversiteit Groningen werd verricht, ook de vindplaatsen aangegeven van drie skeletten die, in tegenstelling tot de overige 16 waarvan het geslacht kon worden vastgesteld, van vrouwen bleken te zijn.³

De vondsten, zoals deze op de kaart zijn samengevat, rechtvaardigen mijns inziens de volgende conclusies:

1. de vondsten van de vele menselijke skeletresten, - mevr. Natasja Groen komt in haar onderzoek tot het aantal van tenminste 35 verschillende individuen -, bewijzen eenduidig dat wij in de Molenstraat te maken hebben met de overblijfselen van een of twee begraafplaatsen. Alle daar aangetroffen menselijke resten moeten hier voor omstreeks 1584, de tijd van de verwoesting, afbraak en opheffing van het Jacobijnenklooster, ter aarde zijn besteld. De diepte van begraven varieerde van ca. 100 cm. tot 160 cm. onder het maaiveld.
2. Alle menselijke skeletresten waarvan de richting kon worden vastgesteld blijken begraven te zijn in west-oost richting, d.w.z. de lichamen lagen met hun hoofd naar het westen, met hun voeten naar het oosten. Slechts één skelet, nl. dat van de meest oostelijk gelegen vrouw in de oost-west-tak van de Molenstraat was oost-west georiënteerd.
3. Tussen Molenstraat nr. 1 en Molenstraat nr. 7 werden vier puinbanen (funderingsrestanten) aangetroffen. Drie banen lopen in oost-west-richting. In of tussen deze banen werden geen menselijke skeletresten aangetroffen.

4. Direct ten noorden van deze oost-west-banen tekent zich in noordelijke richting een grafveld af. De daar aangetroffen menselijke skeletten zijn, voorzover na te gaan, alle van het mannelijke geslacht.
5. Ten zuiden van de brede oost-west baan (met vele restanten van middeleeuwse dakpannen, zgn. monniken en nonnen) tekent zich eerst in zuidelijke, daarna (met de bocht in de Molenstraat mee) in oostelijke richting een grafveld af. Onder de daar gevonden skeletresten zijn er tenminste drie van het vrouwelijk geslacht.
6. De aard van de gedolven bouwrestanten, die zich overigens voornamelijk bevonden in de noord-zuid-tak van de Molenstraat voor huisnr. 1, 5, 7, 9 en 8, t.w. enkele hele kloostermoppen, vele venster- en muurprofielstenen en enkele brokken fundering, wijst er eenduidig op dat er sprake geweest moet zijn van enigerlei kerkelijke (kloosterlijke) bebouwing. Het kleine aantal complete kloostermoppen, de genoemde puinbanen met klein gruis en de enkele losse brokken fundering doen vermoeden dat de afbraak van deze bebouwing vrij grondig is geweest.

Een eerste reconstructie

De drie oost-west lopende puinbanen / funderingsrestanten in de noord-zuidtak van de Molenstraat en de aard van de bouwrestanten zouden erop kunnen wijzen dat we hier te doen hebben met de restanten van de kloosterkerk van het Jacobijnenconvent. Opmerkelijk is dat ligging en richting van deze puinbanen aansluiten op een drietal, nog bestaande oost-west lopende perceelgrenzen, nl. die van de kavels van de huizen en tuinen van Hoofdstraat-Winsum nr. 16 en 18 en die

van Molenstraat nr. 1 en 5. Het zou in ieder geval de moeite lonen eens door prikken na te gaan in hoeverre deze puinbanen zich ook werkelijk in deze richting hebben voortgezet.

Nemen wij voorlopig even aan dat de kloosterkerk zich bij benadering in oostelijke richting over genoemde percelen, en in westelijke richting over het perceel van de voormalige molenaarswoning heeft uitgestrekt, dan zou het grafveld aan de zuidzijde, waar naast mannen ook vrouwen worden gevonden, wel eens het zgn. ‘buitenste kerckhoff’ van het convent geweest kunnen zijn (zie verder onder). Het grafveld aan de noordzijde van de veronderstelde kloosterkerk zou dan het binnenkerkhof geweest kunnen zijn, d.w.z. de plaats waar de, uitsluitend mannelijke bewoners van het klooster zelf werden begraven.

Dit noordelijke grafveld moet zich overigens in westelijke richting, dus mogelijk zelfs ook onder de molenaarswoning, hebben voortgezet, want een drietal dagrapporten van archeoloog H. Halbertsma, medewerker van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, uit 1948 en 1949, waarover ik reeds eerder berichtte⁴, lijken de nu verzamelde gegevens aan te vullen. Op 28 mei 1948 rapporteert Halbertsma dat op ca. 1.60 m. diepte 6 skeletten waren aangetroffen in een funderingssleuf ten behoeve van een scheidsmuur tussen de woning van molenaar Nienhuis en manufacturier Damminga (voormalige ABN-pand). Op 22 september 1948 maakt Halbertsma melding van de vondst van tenminste een zevental skeletten achter het huis van molenaar Nienhuis. Bovendien weet hij dan te melden dat reeds in 1937 of 1938 bij de bouw van het huis van manufacturier Jac. Damminga skeletten en enkele urnen waren gevonden. In oktober 1949 blijken bij de aanleg van een riool in de Molenstraat (NB. dit is het oude riool dat in oktober 2001 verwijderd en vervangen werd!) eveneens skeletten in de noord-zuid-lopende arm van de straat (op 1.60 m. diepte) gevonden, alle in noordoostelijke richting (sic!) begraven. Ook in de oost-west-tak werd een skelet aangetroffen, alweer gelegen in de west-oost richting. Tenslotte tekende Halbertsma op een, inmiddels helaas verloren geraakte, kadasterkaart nog drie muurrestanten in, nl. een oost-west lopend muurfundament van minstens 3 grote kloosterstenen dik in de noord-zuid sleuf en twee noord-zuid puinbanen in de oost-west sleuf. Opmerkelijk is wel dat wij in de oost-west tak, met uitzondering dan van de grote hoeveelheden puin en gruis in de hoek voor Molenstraat nr. 8, geen puinbanen hebben waargenomen.

De oudste historische studie

In 1838 verscheen in de *Almanak ter bevordering van Kennis en Goeden Smaak* een ‘Oudheidkundige Verhandeling van het Dominikaner Monnikenklooster te Winsum, en wijder eenige bijzonderheden van Winsum zelve’ van de hand van J.G. Rijkers.⁵ In deze, bij mijn weten oudste, historische studie zijn de eerste 20 bladzijden vrijwel geheel gewijd aan de geschiedenis van het Jacobijnenconvent. Ruim 14 van de 20 bladzijden worden gevuld met een uitgave van een tweetal oude akten betreffende het klooster. De eerste akte, die door Rijkers onjuist gedateerd is op 27 maart 1581 in plaats van 1580, behandelt een overeenkomst tussen, aan de ene kant, prior Adrianus Zircheus, subprior Joes Liesholt, senior en priester Joes Culenbouch en broeder en convers Peter a Sutphania namens de ‘zamplicke Conuents broederen des Cloesters to Winsum prediker ordens in Vreesland tusschen die Eems en Louwersche gelegen’ en, aan de andere kant, Christoffer van

Ewsum, Onno Tamminga en Eilko Onsta ‘als zeeke ongetwifelde fundatoren / Collatoren ende patronen des vs. Cloesters to Winsum.’⁶

Deze overeenkomst tussen het plaatselijke kloosterbestuur en de drie genoemde jonkers, die in feite handelt over een, overigens niet geëffectueerde overdracht van het totale klooster en kloosterbezit, bevat diverse opgesomde gegevens met betrekking tot het klooster zelf (t.w. de kloostergebouwen, de kloosterkerk, boomgaarden, tuinen, muren en een begraafplaats), die behulpzaam kunnen zijn bij een nadere lokalisering.

Beide genoemde partijen komen in dit stuk de volgende drie zaken overeen:

1. De broeders verhalen eerst dat zij tijdens het Spaanse bewind ten gevolge van oorlogshandelingen hun klooster zes of zeven jaar hebben moeten verlaten en ook de laatste drie jaar weer bloot hebben gestaan aan gewelddadigheden, waardoor het danig gehavende klooster niet meer uit eigen middelen kan worden hersteld. Om de bezittingen van het klooster niet in vreemde handen te laten vallen en erkennend dat de genoemde jonkers steeds hun fundatoren, collatoren en patronen hun weldoeners zijn geweest, staan zij het volgende geheel vrijwillig af:

onssen Convent to Winsum met kercken Cloester en alle gebouwen behuizinge met appelhoven / bomen allen gewas / coeltuinen (= moestuinen. J.T.) / muren en mit vrijen grunden / betimmert en onbetimmert / mit allen rechten en eigendommen nichts van allen uthgenomen... mit alle die huissteden en warven (erven. J.T.)⁸ betimmert ofte onbetimmert / soe wij to Obergum en Winsum oft op anderen orteren en plaatsen liggende hebben / vort mit alle onsse ende des convents vs. arven / Landen / renten / goederen / woe (= hoe. J.T.) en waer die gelegen / en men deselve in ofte buten Vreesland bevragen kan / mit allen segel ende breven / Registeren / donatien / boecken en papieren die einchsins onzen convente ofte des sulven guderen mochten beroeren / ende vorts onsse keuken und broureetschup (= brouwgereedschap. J.T.) / mit stoelen bancken en huisgeraet [uthgerecht onsse bedden daar wij op slapen mit hoeren toebehoer / en wat ons anders in ‘t particulier toekomt] /

2. Christoffer van Ewsum ontvangt het klooster in Winsum met alles wat ertoe behoort (zie boven onder 1.) alsmede:

alle Zilver guet en hujsraet als vs.

Uitgezonderd worden echter ‘Allein die kercke en buitenst kerckhoff’. Voor dit alles zal Van Ewsum de beide andere jonkers jaarlijks een som gelds betalen. Als Van Ewsum ook ‘die ander huissteden to Obergum en Winsum gelegen’ aan zich wil trekken, dan staan de broeders hem dat toe.

Tegenover dit alles verplichten de fundatoren zich aan de broeders jaarlijks en levenslang een alimentatie te doen toekomen en

naedem die vlecken Obergum en Winsum in ettelike jaeren seer gewassen en toegenomen ende dorch die zegeninge Godes to verhopen steit dat dezelve noch dachlix meer en meer wassen en toenemen worde / en die beyde parochiekerken vast ‘t klein en niet wel suffisant sinnen. Soe ist dat wy fundatoren vs. die kercken vs. met den kerckhove de der gemeinen Ingesetenen van Obergum ende Winsum tot eene Carspelkercke assigneren en ‘t gebrucken toestaan / met soe vele Jaerlicke renten daer een Pastoer soberlicken

veſſed' Kloosterſij ſinnen / daer onſe andereſoren en Overuaders die vſ. Edelingen en ſtammen ook ſtedes voergheloen en geachtet hebben en ſie ook ſtedes onſe benefactoren en boerſtan-derſ geſmeert zyn (*). Soe iſt dat wy vſ. Prior / Sub-prior / Senior ende Conuent als conuentualen des Kloosterſ Winſum in der quaſſiteit als vſ. wyſe hoven beſchardien en meer anderen ons hare toe beſtegenbe beſchalen / mit wyſen hollen ongedwaongen en ongenoechiget zyn-der mit goeden welbedachten en boerſchaden moede hebben gereſigneert / getransportiert / gereedeert / en overgebragen / (+) Reſignieren / Transportieren / ceberen en beſagen ouer in cracht beſſed' ſchiedes / ſoe wy des opt alderhoedichſte oft beſtendichſte goetden hoenen / moeren en behouen te haere / onſen Conuent te Winſum met ſierliken Klooster en alle geſchouwen behoudinge met appellationen / hoven allen ge-land / coſtuelen / (S) muren en mit vſien grun-den / beſlimmert en onbetimmeret / mit allen rechten en eigendommen niches van allen on- genomen / ſoe wy rade onſen conuente tot

(*) Nietgeestelike ſij wikkelaend hollen uitgeuen naar doudelike privilegij!

(+) Aan behoudende van volrecht mit meer te denken, en onſen geuee leue.

(S) Het klooster zelf was met diepe en breede grachten voorzien, en stond ongeveer ter plaatse, waar heden de groote tuin van den Heer J. Bouer aanwezig is; de hoven en tuinen lagen meestal aan de westzijde van de straat en strekten zich tot zelfs aan Bellingeweer uit, zijnde met één eene schoone wandelplaats voor die kloosterheeren.

enigen Tijden daer an gehad ofte noch in eni-ge manieren ſolden mogen hebben / mit alle toe huldigen en warven betimmeret ofte onbetim-meret / ſoe wy te Obergum en Winſum oft op anderen oereren (*) en plaatsen liggende heb-ben / wort mit alle onſe ende des conuents vſ. armen / Kanden / renten / geueeren / wyſe en waer die gelegen / en men deſelue in ofte bu-ten Breesland beiragen kan / mit allen ſegel en-der vreenen / Regidieren / bonarien / boeckien en papieren die euechtelike onſen conuente ofte des ghuuen guberen moechten beuoenen / om onſe onſe beuoenen mit vſouerechtſchap / mit doudelike boncken en huldigerant / [onſe gerecht onſe heb-ben daer wy op ſlaven mit huren verbehoert / en wat ons anders in 't particulier beſchouet / (+)] in handen des Edeelen en Eruechteliken Jucheren CHRISTOFFER VAN EWSUM, ONNE TAM-MINGA en ELKE ONSTA als onſen ſunda-taren / Collatoren en patronen ouer dat ſelue conuent met alle zyne goederen incontinentie weder aemtoegien ende tot der eue Gabes / [des wy hoere Conſcientie lullen beuolen heb-ben (S)] weder aem te leggen ende aem te he-ten ſoe huer des lullen ſall / ende ter euen Gabes lulleſt zal doudelike te moeren / end-klude onne dat die vſ. huldigen en timmeringen

(*) Wat is Oereren? Maekden Guden?

(+) Dat was vſaerlike wyſe al veel!

(S) Die aandevelling van onſen wel! maar de gedulde kon-gera leuende van vſen niet; — Kennen onſen geuee ſtulle de onſe onſe van dit (opgeuendelike) vſaerlike conuente.

Foto 1. Een tweetal bladzijden van Rijkens uitgave van de oorkonde van 27 maart 1580 in de 'Almanak ter bevordering van Kennis en Goeden Smaak' uit 1838.

en eerlicker van leven mach /

De collatie van de tot kerspelkerk gepromoveerde kloosterkerk, die dus zo'n omvang moet hebben gehad dat hij de beide parochiekerken gemakkelijk had kunnen vervangen, zal ook bij hen berusten.⁹ Verder zullen zij een jaarlijkse rente bestemmen voor het onderhoud van een schoolmeester in Obergum en Winsum en ieder afzonderlijk zullen zij twee beurzen stichten voor arme studenten.

3) De broeders verzoeken de vicarius provincialis van de orde, Joan Anthonianus, deze overeenkomst te bevestigen. Voorts hebben zij Harmannus Doccum, abt van Oldenklooster bij Appingedam verzocht de brief mede te ondertekenen.

De tweede akte die door Rijkens in zijn bijdrage wordt uitgegeven naar een, waarschijnlijk eveneens te Sneek vervaardigde kopie, is (evenals de eerste akte onjuist?) gedateerd op 27 maart 1501.¹⁰ In dit stuk verplichten dezelfde jonkers zich aan de, ook reeds in het eerste stuk genoemde Johannes Culenborch, senior en priester van het Winsumse klooster, jaarlijks een alimentatie te betalen van 30 arentgulden, echter op voorwaarde dat de overdracht van het klooster, zoals deze in de eerste brief is besloten, door de vicarius provincialis Johannes Anthoni[an]us zal worden geratificeerd.

De oudste lokaliseringsen

In een voetnoot bij zijn uitgave van de boven besproken, eerst uitgegeven oorkonde van 27 maart 1580 deelt Rijkens het volgende mee:

Het klooster zelf was met diepe en breede grachten

omringd, en stond ongeveer ter plaatse, waar heden de groote tuin van den Heer J. Bouer aanwezig is; de hoven en tuinen lagen meestal (= grotendeels. J.T.) aan de westzijde van de straat (= Hoofdstraat-Winsum. J.T.) en strekten zich tot zelfs aan Bellingeweer uit, zijnde met één eene schoone wandelplaats voor die kloosterheeren.¹¹

Ten aanzien van het in de acte genoemde 'buitenſte kerckhoff' weet Rijkens te melden:

Dit kerkhof moet in de nabijheid van het kanaal door Winsum (= Winsumerdiep. J.T.) liggen, achter de tuinen van J. Bouer en P. Wildeveld.¹²

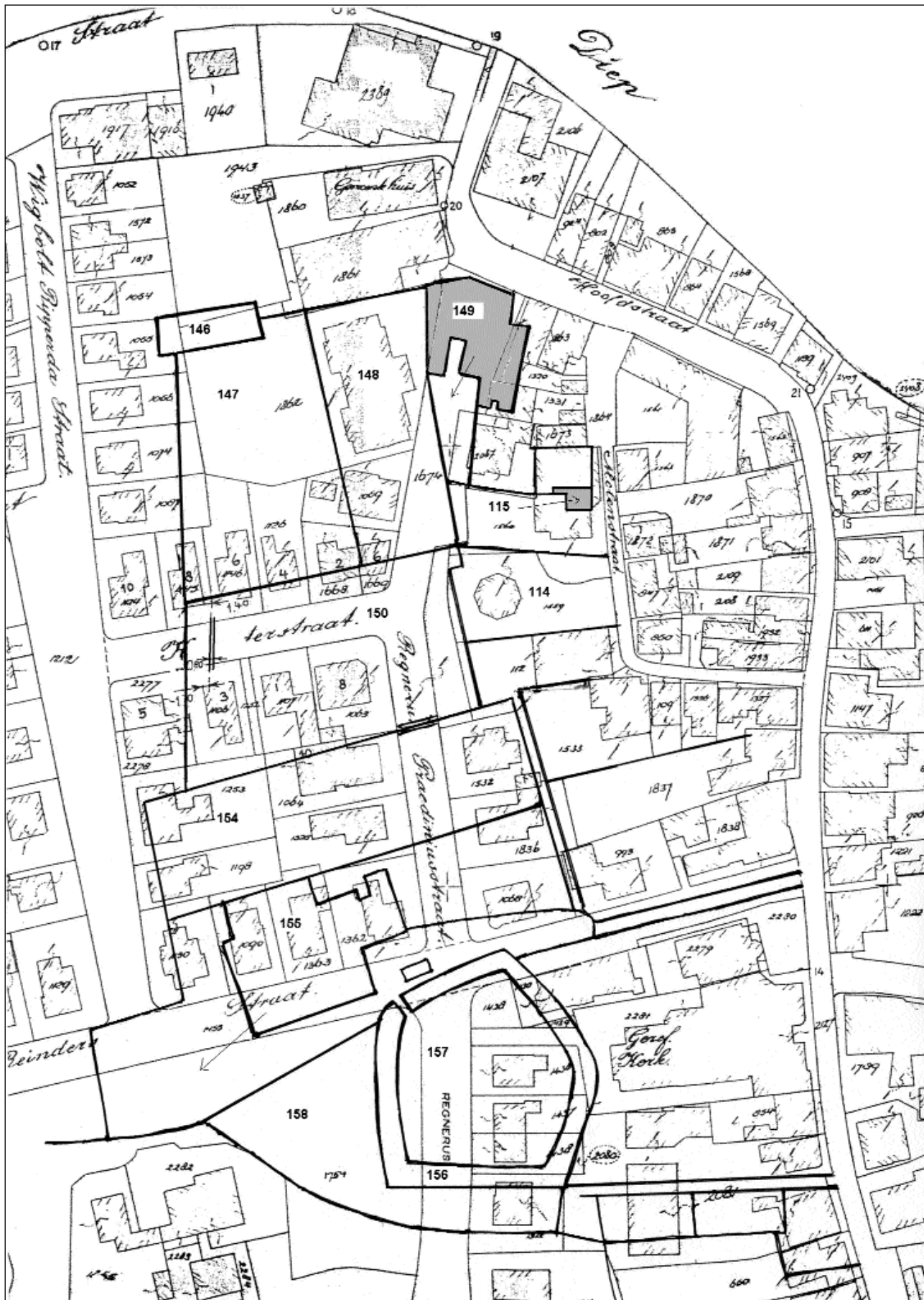
Naast deze oudste poging om het Winsumer Dominicanenklooster te lokaliseren druk ik hier ook een tekst af uit een, mij verder niet nader bekende 'oude krant'. De tekst van dit krantenbericht, die duidelijk teruggaat op Rijkens, ontving ik enige tijd geleden van de heer Piet Noord.

De bij het klooster behorende hoven en tuinen lagen aan de westzijde van de straat en strekten zich zelfs uit tot Bellingeweer. De tuinen en hoven waren prachtige wandelplaatsen voor de kloosterheren. Op de plaats, waar eens het klooster stond, vond men in het midden van de 19e eeuw een boomgaard, door een gracht omgeven, liggende direct ten zuiden van de boerderij bewoond door de eigenaar Jarg Jans Pettinga (= Vrouw Aemkenheerd. J.T.), aan de westzijde van de straat. In 1920 was deze boomgaard er nog.

Opmerkelijk is dat de voetnoten van Rijkens een andere plaats voor het klooster aangeven dan het, op deze noten voortbordurende (of moet men zeggen, voortfantaserende?) krantenbericht.

De lokaliseringsen van Rijkens

Op de oudste kadastrale kaart van Winsum zijn 'de groote tuin

Kaart 2. De westelijke percelen van het minuutplan van Winsum (1828) ingetekend op een recente kadasterkaart. (kaart J. Tersteeg).

van den Heer J. Bouer' en de tuin van P. Wildeveld, die in de lokalisering van Rijkens genoemd worden, gemakkelijk terug te vinden.¹³ Om de situatie te verduidelijken heb ik op de bijgaande kaart 2 het minuutplan van Winsum uit 1828 op een recente kadasterkaart gelegd en de belangrijkste percelen aan de, in 1828 nog grotendeels onbebouwde westkant van Winsum (nl. ten westen van de huidige Regnerus Praediniusstraat; omgeving Geert Reindersstraat / Kloosterstraat / Wigbolt Ripperdastraat) ingetekend.¹⁴ Wat mij tijdens het intekenen van het minuutplan in de recente kadasterkaart opviel was dat oude straten, paden, percelen en perceelgrenzen van het minuutplan vrij gemakkelijk zijn terug te vinden op de recente kadasterkaart en niet zelden naadloos aansluiten op nog bestaande structuren. Om de kaart overzichtelijk te houden heb ik de vele percelen en grenzen in het oude dorp (Hoofdstraat-Winsum en Molenstraat) niet verder ingetekend.

Welnu, ongeveer op de plaats waar het latere zgn. dorpsplein ontstond en de Regnerus Praediniusstraat werd aangelegd, ontwaren we een groot huis (perceelnummer 149), dat zo ongeveer het gehele huidige dorpsplein, tussen het voormalige winkelpand van Sennema en de DA-drogist, vulde. Dit huis was in 1828 eigendom van en werd bewoond door Jacobus Bouer, toentertijd rentenier en voormalig 'maire' (burgemeester; van 1811 tot 1814 / 1816?) van Winsum. De door Rijkens genoemde tuinen van Bouer omvatten de percelen 146 t/m 149. Hoewel er rondom deze percelen op het eerste gezicht geen sprake lijkt te zijn van omringende 'diepe en brede grachten', springt wel het merkwaardig kleine en rechthoekige perceel 146, gelegen langs de noordzijde van perceel 147 (huidige parkeerplaats achter de bibliotheek), in het oog. De functie van dit perceel wordt omschreven als: 'water als weideland' (184 m²). Een dergelijke omschrijving impliceert dat het perceel oorspronkelijk als water, d.w.z. als gracht of vijver, werd gebruikt (vgl. hieronder perceel 156). Zou men mogen aannemen dat dit opvallende perceeltje een restant is geweest van een oudere gracht, die dan wellicht tenminste de lager gelegen noord- en westzijde van perceel 147 omsloot? In zijn tweede, hierboven aangehaalde voetnoot deelt Rijkens vervolgens ten aanzien van het 'buitenste kerckhoff' nog mee dat dit in de nabijheid van het Winsumerdiep, achter de tuinen van J. Bouer en P. Wildeveld zou hebben gelegen. De tuin van Pieter Gerrits Wildeveld, molenaar op De Ster, is perceel 150, dat direct aan de zuidzijde van Bouer's tuinen 147 en 148 grensde. Dit perceel was toentertijd in gebruik als boomgaard. Wildeveld bewoonde het huis op perceel nr. 115 en was verder eigenaar van de molen en perceel 114.

Het buitenste kerkhof van het klooster zou dan, volgens Rijkens, aan de west- en noordzijde van de percelen 146 t/m 148 en 150 gezocht moeten worden (omgeving van de huidige Wigbolt Ripperdastraat) en aan de noordzijde wellicht aan het Winsumerdiep hebben gegrensd.

Wat hiervan zij, interessant is wel dat de formulering 'buitenste kerckhoff' impliceert dat er ook sprake geweest zal zijn geweest van een binnen-(ste) kerkhof. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het binnenkerkhof zich wellicht binnen (de muren van) het kloostergebouw of de kloostergebouwen heeft bevonden en bedoeld was voor de teraardebestelling van de

kloosterlingen zelf, terwijl het buitenkerkhof buiten het eigenlijke klooster gezocht moet worden en bestemd was voor het begraven van inwoners van Winsum / Obergum of leken van elders uit de omgeving.

Latere bewijzen en aanwijzingen

Helaas weten wij niet op welke schriftelijke en/of mondelinge bronnen Rijkens de beschreven lokaliseringen van klooster en buitenste kerkhof heeft gebaseerd. Bovendien wordt ook niet helemaal duidelijk wat hij precies tot het klooster heeft gerekend. Behoorden hiertoe alle, in de oorkonde van 1580 genoemde zaken, d.w.z. kerk, alle kloostergebouwen (met inbegrip van keuken, brouwerij en binnenkerkhof), boomgaarden, moestuinen en muren?

Hoe dit ook zij, in ieder geval moet volgens Rijkens een groot deel van dit complex gezocht worden in de directe omgeving van het huidige dorpsplein, de uit 1882 stammende openbare school (huidige bibliotheek), de parkeerplaats daarachter en de percelen aan de noordzijde van de tegenwoordige Kloosterstraat (nrs. 2 t/m 8). Wellicht behoorde ook enkele percelen aan de zuidzijde van de Kloosterstraat (nrs. 1 en 3) en westzijde van de

Foto 2. Muurfundering, gevonden tijdens rioleringswerkzaamheden in de Kloosterstraat (september 1988) voor huis nr. 8. (Foto P. Noord).

Regnerus Praediniusstraat (nrs. 4 t/m 10) hiertoe. Tenslotte nog enkele smalle stroken van de achtertuinen van enkele woningen aan de oostzijde van de Wigbolt Ripperdastraat.

Enkele, uit later tijd daterende, aanwijzingen kunnen misschien steun geven aan Rijkens' lokalisering. Toen in september 1988 o.m. in de Kloosterstraat en Regnerus Praediniusstraat een diepriool werd aangelegd, werd een tweetal oude, uit kloostermoppen bestaande restanten van muurfunderingen aangetroffen. De eerste bevond zich in de Kloosterstraat ter hoogte van huisnrs. 3 en 8 en strekte zich over de volle breedte van de gegraven sleuf uit van noord naar zuid (zie foto 2).

Op de bijgaande kaart 2 is dit funderingsfragment ingetekend. Zeer opvallend is dat de oorspronkelijke muur exact parallel moet hebben gelopen aan de westgrens van het oude perceel 150, de 19e-eeuwse boomgaard van molenaar Wildeveld. De afstand tussen de muur en deze oude perceelgrens komt min of

meer overeen met de breedte van het oude perceeltje 146, dat oorspronkelijk water moet hebben bevat.¹⁵

Een tweede funderingsfragment werd blootgelegd in de Regnerus Praediniusstraat. Dit fragment strekte zich uit in de richting oost-west, en bevond zich ongeveer in het verlengde van de huidige perceelgrenzen tussen de woningen Praediniustraat nr. 8 en 10. Zeer opmerkelijk is dat dit muurrestant, dat ik eveneens op kaart 2 heb ingetekend, exact samenvalt met de 19e-eeuwse, gemeenschappelijk perceelgrens van 150 en 154, respectievelijk de genoemde boomgaard van Wildeveld en de tuin van de eigenaar en gebruiker van de Aemkenheerd, Jan Wijtzes Pettinga.

Op grond van deze vondsten tekent zich dus een mogelijk geheel ommuurd en aan de noord, west en zuidzijde tevens van een gracht voorzien terrein af (percelen 146, 147, 148 en 150), dat grotendeels zou beantwoorden aan Rijkens omschrijving van de lokalisering van 'het klooster'.

Ook vermeld ik hier weer de curieuze herinnering die de heer J. Venhuizen mij enige jaren geleden meedeelde. Hij vertelde toen dat hij omstreeks 1937, tijdens de aanleg van waterleiding tegenover de huidige bibliotheek, toentertijd dus de openbare lagere school, vele doodshoofden had gezien, waarmee de schooljeugd zich toen kostelijk had vermaakt. Er werd namelijk met de schedels gevoetbald.¹⁶ Deze aanwijzing duidt er in ieder geval op dat er ook op het dorpsplein (mogelijk ongeveer op de plaats waar in de 19^e eeuw het huis van Bouer stond?) in vroeger tijden mensen begraven zijn. Lag hier dan misschien (een deel van) het binnenkerkhof? Immers, Rijkens zoekt het buitenkerkhof ten westen de hier behandelde percelen, hoewel daar, bij mijn weten, nooit enige sporen van oude menselijke resten zijn aangetroffen.

Tenslotte verwijs ik in dit verband weer naar de inhoud van het tweetal, hierboven reeds aangehaalde, dagrapporten van H. Halbertsma, medewerker van het Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, van 29 mei en 22 september 1948. Het eerste rapport maakt melding van de vondst van 6 skeletten, die op ca. 1.60 m. diep te voorschijn waren gekomen bij het graven van een sleuf ten behoeve van een 'nieuw op te richten scheidsmuur tussen de erven van molenaar Nienhuis en manufacturer Damminga (huidige leegstaande ABN-pand), juist ten noorden van de molen van genoemde molenaar. Men bevindt zich daar halverwege het Westelijke afhellende deel van de Winsummer dorpsterp'. Een van de skeletten was in de richting noord-zuid, 5 waren in de richting west-oost begraven. In het tweede rapport verhaalt Halbertsma dat hij bericht heeft ontvangen 'dat reeds in 1937 of '38 bij het bouwen van het huis van de heer Jac. Damminga, manufacturer, skeletten gevonden waren, en ook urnen. De schedels had Ds. Nolle gekregen; hij was nu in Indie. De urnen had de aannemer Groenveld behouden...'.¹⁷

De door Halbertsma beschreven skeletvondsten grenzen dus aan de westzijde aan perceel 149, huis en tuin van Bouer, aan de oostzijde lijken ze de voortzetting van de skeletvondsten in de Molenstraat aan de noordzijde van de oost-west lopende pui banen..

De lokalisering in het oude krantenbericht

Zoals reeds opgemerkt komt de lokalisering van het klooster door de auteur in het aangehaalde krantenbericht, hoewel hij voortborduurde op die van Rijkens, hier niet mee overeen.

De in het midden van de 19^e eeuw door een gracht omgeven

boomgaard, direct ten zuiden van de boerderij van Jarg Jans Pettinga is op kaart 2 perceel 157. Overigens was ook het naastliggende perceel 158 toen boomgaard en van dezelfde eigenaar.

Nu heeft mev. R.A. Luitjens-Dijkveld Stol in haar, toentertijd verrassende artikel 'De Ripperda's van Winsum' in *Winsums Verleden* (1957, p. 34-122) overduidelijk aangetoond dat binnen deze ronde gracht oorspronkelijk de zgn. westelijke Ripperdaborg of de borg van Peter Ripperda had gestaan.¹⁸

Steunend op de boven behandelde voetnoot van Rijkens, die spreekt over diepe en brede grachten die het klooster omringden, heeft de schrijver van het krantenbericht, - toen nog niet op de hoogte van de hetgeen mev. Luitjens later hierover te berde zou brengen -, zich er begrijpelijkerwijs toe laten verleiden de oude, ronde borggracht voor kloostergracht aan te zien.

Op 2 september 1578 werd de stad Groningen door aankoop eigenaar van 'salige Peter Ripperda heerdtho Wynsum'. In de stadsrekening van 1585 werd deze aankoop als volgt omschreven:

*vrou aemckenheerdt genoemt, mit de Boerch (= borg. J.T.), twe schathusen, een schoen nij huess, een groot appelhoff ant suyden vant monckehofft ...*¹⁹

In het stadsrekenboek van 1582 is de beschrijving van dit stadsbezit nog wat uitvoeriger:

de boerch mit een graft daer omme heen ende mit een brugge ende een clappe sampt een lege stede mit een ringmijre. Een schathues geheten dat clene schatthues staende up de boerchgrafe ant west,...Noch een lanck schatthues geheten dat grote schatthues,...staende ant voersz. eijnde int appelhoff. Een schoen nij hues mit een groett appelhoff ant zuijden vant monckehofft ghelegenn.

Hetzelfde stadsrekenboek van 1582 vermeldt nog het volgende:

*De twe schathusen mit dat nije hues ende appelhoff sampt alle husen ende kamers up de pachtsteden gestaen, sint anno 1581 van den vijant demolieert (= verwoest. J.T.), afgebroeken, uyt gehouwen ende tho neet (= niet. J.T.) ghedaen.*²⁰

Blijkens deze omschrijvingen behoorden dus de, door de ronde gracht omgeven borg, de Aemkenheerd, twee schathuizen en een mooi nieuw huis met een grote boomgaard 'ant suyden vant monckehofft' gelegen tot de kern van het oorspronkelijke bezit van Peter Ripperda.

Het nieuwe huis met de grote boomgaard, die ten zuiden van de 'Monckehofft' lagen, zoek ik op het 19^e-eeuwse perceel 154, dat toen als tuin gebruikt werd door de eigenaar van de Aemkenheerd.

De door Rijkens aangewezen percelen waar het 'klooster' zich bevond, t.w. 147 t/m (ten dele) 149 en naar alle waarschijnlijkheid ook 150, droegen dus in de 16^e eeuw nog de naam

'Monckehofft', dat in het Middelnederlands eenduidig kloostertuin betekende.²¹ Mogelijk zijn deze, direct aan de westzijde van de wierde en lager gelegen tuinpercelen, of zoals men toen zei 'coeltuinen', van het klooster voordien omgeven geweest door een muur en omsluitende gracht aan de noord-, west en zuidzijde. Of zich op of in de nabijheid van het perceel 149, waar in de 19^e eeuw het grote Bouer-huis stond, ook een of meer kloostergebouwen en daarbij wellicht ook het binnenkerkhof bevonden? Wie zal het zeggen. De skeletvondsten tegenover de oude openbare school en in de

omgeving van het voormalige ABN-pand zouden hierop kunnen wijzen.

Alleen een grondig en zorgvuldig archeologisch onderzoek ter plaatse, wellicht binnenkort noodzakelijk in verband met allerlei stoutmoedige gemeentelijke plannen een heuse ‘trekker’ in deze omgeving te creëren, kan hierover uitsluitsel geven.

Besluit

Bij de bovenstaande poging tot lokaliseren van het Jacobijnenconvent heb ik geprobeerd de recente (en wat oudere, uit 1948-1949 stammende) gegevens van opgravingen in de Molenstraat te combineren met de oudste aanwijzingen in enkele archiefstukken en literatuur. Mijn voorlopige conclusies, hier in alle voorzichtigheid gegeven, zijn de volgende:

1. de kloosterkerk bevond zich naar alle waarschijnlijkheid in de Molenstraat, d.w.z. het, blijkens de archiefstukken vrij aanzienlijke gebouw, dat ongetwijfeld met de apsis naar het oosten gebouwd zal zijn, was waarschijnlijk loodrecht op en over de noord-zuid tak gebouwd, ergens over de moderne percelen 1560 (molenaarswoning), 1559 (molenberg), 1870 t/m 1872 (Molenstraat nr. 3 en Hoofdstraat Winsum nr. 16 en 18).
2. aan de zuidzijde van de kerk lag het zgn. buitenste kerkhof, d.w.z. de begraafplaats waar kerspelbewoners en ‘leken’ van elders werden begraven. Onduidelijk is hoe ver zich dit grafveld precies uitstrekte.
3. aan de noordzijde bevond zich wellicht het zgn. binnenkerkhof, d.w.z. de begraafplaats voor de bewoners van het klooster zelf. Dit grafveld strekte zich in westelijke richting uit richting dorpsplein.
4. de mogelijk deels door een gracht omringde en ommuurde kloostertuin sloot aan de westzijde, tegen de aflopende helling van de wierde op dit complex aan.
5. de eigenlijke kloostergebouwen bevonden zich dan wellicht aan de noord- en noordwestzijde van de kerk en reikten van hieraf westwaarts, richting kloostertuin (dorpsplein, voormalig ABN-pand, DA-drogist).

n Jacques Tersteeg

1. Hier doelt Wolfs op de kerspelkerk van Winsum, de huidige NH. kerk dus. In ‘Winsums Verleden’ (Groningen, Djakarta 1957), p. 143-144 bespreekt dr. W.J. Formsma namelijk een, zijns inziens niet verdedigbare, opvatting dat de huidige NH. kerk van Winsum, die niet in het midden van de dorpswierde staat, de kloosterkerk geweest zou zijn.
2. De afzonderlijke vindplaatsen en vondsten werden inmiddels reeds vrij gedetailleerd beschreven in het ‘Verslag van het archeologisch onderzoek in de Molenstraat te Winsum’ van mijn hand en het verslag ‘Monnikenwerk in Winsum, (Gr.), een fysisch-antropologisch onderzoek’ door archeologe Natasja Groen (bijvaksriptie Archeologie, maart 2003).
3. Zie bovenstaande noot. Van de minimaal 35 verschillende individuen, waartoe de skeletresten hebben behoord, wist N. Groen van 19 skeletten ook het geslacht te bepalen.
4. Vgl. Jacques Tersteeg, ‘Restant van een veertiende eeuws straatje opgegraven. Op zoek naar sporen van het Winsumer Dominikanenklooster’. In: Winshem, jr. 2, nr. 2 (september 1997), p. 8-9.
5. A.w., Groningen 1838, p. 11-42.

6. Rijkens drukte deze brief af naar een kopie, die gemaakt was door de stadssecretaris van Sneek, een zekere Ant(oni)us Joan Trijst. Deze kopie is inmiddels verloren gegaan. Het oorspronkelijke, perkamenten stuk bevindt zich momenteel in het Rijksarchief te Groningen, Archief Ewsum inv.nr. 418, (reg. Nr. 615. Vgl. S.P. Wolfs, *Middeleeuwse Dominicanenkloosters in Nederland, bijdrage tot een monasticon*. Assen 1984, p. 284-286).
7. ‘coeltuinen’ = moestuinen. Vgl. ‘Middelnederlandsch Woordenboek’ Den Haag 1894, dr. E. Verwijs en dr. J. Verdam, deel III’ kolom 1838.
8. ‘warven’ = erven, onbebouwde ruimte om of voor een huis, erf. Vgl. ‘Middelnederlandsch Woordenboek’ (zie noot 7), deel IX (Den Haag 1929), kolom 2241.
9. In het ‘Verslag omtrent de beeldenstorm te Winsum en Obergum’, vgl. ‘Winsums Verleden’ p. 147, wordt gesproken over ‘zeven altaren’ en ‘pilaren’, die doen veronderstellen dat de kloosterkerk een of twee zijbeuken bezat.
10. Zie over de achtergronden en mogelijke antedatering van de eerste oorkonde M. Hartgerink-Koomans, ‘Het geslacht Ewsum, geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15^e en 16^e eeuw’ (diss. Groningen), Groningen-Batavia 1938, p. 219 ev. De tweede oorkonde wordt niet door Wolfs, a.w. of F.J. Bakker, ‘Bedelorden en begijnen in de stad Groningen’. Assen / Maastricht 1988 besproken.
11. A.w., p. 20, noot (§).
12. A.w., p. 22, noot (*).
13. Vgl. Jacques Tersteeg & Kees Wolters, ‘De minuutplans van de gemeente Winsum van 1828. Aflevering II: De kom van Winsum, Sectie E’. In: Winshem, jr. 3, nr. 2 (oktober 1998), p. 11-16).
14. Mijn grote dank aan de heer P. Groot, die mij de afgelopen jaren veel kaartmateriaal ter beschikking stelde en allerlei interessante suggesties aan de hand deed, waarvan ik hier ten dele vrijelijk gebruikmaak.
15. Ter herinnering aan deze vondst werd tegenover de woning Kloosterstraat 8, mede op initiatief van de huidige en toenmalige bewoners, de familie P. Noord, indertijd naast het trottoir een monumentje opgericht, bestaande uit een muurtje van enkele lagen nieuwe kloostermoppen en een paaltje, met daarop een koperen plaatje met tekst. In het muurtje werd toen door het gemeentebestuur van Winsum een namaak-oorkonde ingemetseld.
16. Vgl. Jacques Tersteeg, ‘Restant van een veertiende eeuws straatje opgegraven. Op zoek naar sporen van het Winsumer Dominikanenklooster’. In: Winshem jr. 2, nr. 2 (september 1997), p. 10-11.
17. Vgl. Jacques Tersteeg, ‘Restant van een veertiende eeuws straatje opgegraven’. (zie voorgaande noot), p. 8.

Stichting Kinderboek Cultuurbezit

In 1984 stond er een oproep in Het Nieuwsblad van het Noorden: "Toos Zuurveen vraagt voor leetuonderzoek jeugdboeken te leen".

Ze was tot de ontdekking gekomen dat de meeste jeugdboeken nooit in openbare bibliotheken waren opgenomen, gewoon verdwenen waren of hoogstens ergens in te zien waren, maar niet te leen. Op deze oproep kwamen vele reacties binnen. Veel mensen hadden zorgvuldig hun gekoesterde jeugdboeken bewaard om ze later aan hun kinderen te geven. De kinderen waren echter niet zo geïnteresseerd als de ouders gehoopt hadden. Dit kwam mede doordat er steeds meer kinderboeken op de markt kwamen, die dus veel moderner waren dan die van 'vroeger'. Veel mensen boden hun boeken te geef aan en de verzameling van Toos Saal-Zuurveen groeide explosief. Op 11 november 1985 (op de dag van Sint Martinus; de dag van geven en krijgen) werd de Stichting Kinderboek Cultuurbezit in het leven geroepen, met als doel het verzamelen, bewaren, catalogiseren, restaureren en uitlenen van kinderboeken. Nog een jaar later konden de boeken een nieuw onderkomen krijgen op de locatie waar ze nu nog staan; boven de VVV in Winsum.

Infobulletin Winshem

Een bezoek aan het museum

Ik sprak met een zeer bevolgen kinderboekenliefhebster, Francien Braaksma, directeur van Stichting Kinderboek Cultuurbezit sinds januari 2003. Het museum bevindt zich op de eerste en tweede verdieping boven de plaatselijke VVV. Halverwege de trap komt de geur van oude boeken je reeds tegemoet en de eerste boeken bevinden zich al in het halletje van de entree, waar ook een 'tafel'-groot gastenboek ligt.

In de grote ruimte op de eerste verdieping staan op zo economisch mogelijke wijze veel kasten helemaal vol boeken, oude boeken, heel oude boeken, maar ook nieuwe boeken.

Hier worden de gasten doorgaans verwelkomd door de directeur of enkele van haar vrijwilligers (ongeveer vijftien in totaal) met een kopje thee of koffie met een koekje.

Op de tweede verdieping staan de gerubriceerde boeken. Sprookjes, twee meter kwartjesboeken, een halve plank dubbeltjesboeken, prentenboeken, zondagsschoolboekjes en commerciële uitgaven. In de kleine ruimte direct onder het carillon staan de stripboeken en nog veel meer. Al deze boeken (65.000 in totaal in de vestiging Winsum en in Zutphen nog eens 10.000) zijn opgenomen in het kaartensysteem ter plaatse. De invoering in de computer via het PICA-systeem is inmiddels wel vergevorderd, maar nog niet compleet. Bij het Centraal Bestand Kinderboeken staan inmiddels ongeveer 30.000 van de in totaal misschien al wel 80.000 kinderboeken op naam van de stichting.

De collectie

Van elk boek dat wordt binnengebracht wordt eerst gekeken of de titel in de catalogus staat. Als dit niet het geval is komt het boek op de plank nadat het is ingevoerd. Staat het wel in de catalogus, dan wordt er op de plank gekeken om de beide exemplaren met elkaar te vergelijken. Het oudste en/of mooiste komt op de plank te staan. Het tweede exemplaar komt in het schaduwbestand in de kelder van het gebouw te liggen. Is ook hier al een exemplaar aanwezig, dan gaat het derde exemplaar naar Zutphen, de andere vestiging van de Stichting Kinderboek. Dan kan het zijn dat het boek nog steeds geen onderkomen heeft gekregen. Er komen namelijk nogal wat exemplaren binnen van Dik Trom, W.G. van der Hulst en de Kameleon. Deze boeken worden uiteindelijk weggegeven of verkocht.

Ook is er een platenmap aangelegd waarin goede platen uit kapotte of boventallige boeken een plaatsje krijgen. Geen enkel boek belandt bij het oud papier! Sinds kort worden er ook wel boeken voor lage prijzen op braderieën verkocht, een manier om toch aan een beetje geld te komen. De stichting krijgt namelijk geen subsidies (op het gebouw na) en is afhankelijk van haar donateurs en enkele fondsen. Met de fondsen gaat het

sinds 11 september 2001 opvallend slechter maar gelukkig zijn er ruim 300 donateurs die de stichting blijven steunen. Voor deze donateurs verschijnt vier keer per jaar het blad 'Berichten van Moeder de Gans'.

Vaak ligt een boek zo uit elkaar dat het door één van de vier boekbinders gerepareerd of gerestaureerd moet worden. Hier gaat een groot deel van het geld naar toe. Op verzoek wordt wel eens een boek gekopieerd en ingebonden. Dat exemplaar komt er dan bijna mooier uit te zien dan het origineel ooit is geweest, maar dat kost dan ook zo rond de £70,-. Het oudst aanwezige boek op de Stichting moet van rond 1760 zijn. Uit de tijd waarin onder anderen Hieronymus van Alphen zorgde voor een omslag naar kindvriendelijker jeugdlectuur.

Tijdens mijn bezoek kreeg ik een stapeltje boeken te zien, waaronder drie exemplaren die dit jaar precies honderd

geworden zijn. Allereerst 't *Veulen* van Top Naeff, een boek dat in de hogere kringen speelt en mede daardoor niet meer zo goed leesbaar is voor de kinderen/meisjes van vandaag de dag. Ook *Afkes tiental* van Nienke van Hichtum hoort daarbij. Dit boek is nog zo sprankelend en jong en wordt nog steeds gelezen. Net als ander werk van deze schrijfster. Rond 1930 heeft zij Winnie the Pooh vertaald/bewerkt en omdat deze vertaling het mooiste bleek te zijn, is het werk onlangs heruitgegeven. *In Holland staat een huis* is ook precies honderd jaar. Dit boek met zwart-wit prentjes van Nelly Bodenheimer moet voor velen bekend zijn.

Bezoekers

Het bezoek van de stichting is heel divers en komt uit alle hoeken van het land. De stichting heeft inmiddels een grote naamsbekendheid gekregen. Vaak door mond tot mond reclame, maar deze zomer heeft ook het arrangement samen met Peter Waterdrinker, dat in vijftig landelijke kranten heeft gestaan, voor een grote stroom bezoekers gezorgd. Sinds kort onderzoekt de stichting op welke manier de bezoekers op de hoogte zijn van het bestaan van de Stichting Kinderboek Cultuurbezit en waar ze allemaal vandaan komen.

In een gemiddelde week komen er op de vier dagen dat de stichting open is zo rond de vijftig bezoekers. Deze mensen komen boeken zoeken, boeken kijken en boeken lenen. Bezoekers mogen telkens drie boeken mee naar huis nemen. Bij sommige zeldzame of veelgevraagde titels gebeurt dat alleen na betaling van een borgsom van _ 30,-. Het is de bedoeling om op steeds minder boeken een borg te zetten. Het is ook mogelijk om telefonisch een boek te lenen. Er gaan wekelijks veel pakjes de deur uit en er komen er evenveel binnen, want alle boeken moeten na drie weken weer terug zijn bij de Stichting.

Boeken zoeken

De bezoekers bestaan voor een groot deel uit mensen die op zoek zijn naar 'het' boek uit hun jeugd, maar het komt ook regelmatig voor dat mensen op zoek zijn naar het boek dat opa vroeger gelezen heeft. Veel kinderen van net na de oorlog hadden alleen maar de boeken van hun ouders of grootouders om te lezen omdat er gewoon geen andere boeken waren. Toch bestaat het bezoek niet alleen uit ouderen. Er komen ook kinderen die gewoon een spannend jongens- of meisjesboek willen lenen. In de regel zijn de bezoekers wel mensen die gek zijn op (oude) kinderboeken, boeken of prenten.

Zo was er nog niet zo lang geleden een vrouw van 88 uit Breukelen, die moeite had met traplopen maar uiteindelijk op de zolder belandde. Ze had een lijstje gemaakt van kinderboeken uit haar jeugd die één voor één voor haar opgezocht werden. De vrouw heeft alleen maar in een stoel gezeten met het stapeltje boeken in haar hand en ze was zo vreselijk blij geweest. Een tijdje geleden kwam er een man die het boek zocht waardoor hij geëmigreerd is naar Nieuw Zeeland. Hij wist titel noch auteur en het boek bleek niet aanwezig op de stichting, maar toch slaagden de medewerkers er door hun kennis en contacten in om het boek voor de man op te sporen. Ook was er een vrouw die ernstig ziek was, maar nog voor ze dood zou gaan perse dat ene boek in handen wilde hebben. De stichting heeft het voor haar gekopieerd en ingebonden en het haar geschonken.

Iedereen heeft wel zo'n boek

Daarvoor is de stichting Kinderboek zegt Francien Braaksmā. "Jeugdboeken zijn bepalend voor je ontwikkeling. Je bent immers als kind je wereld aan het verkennen via de boeken die je leest. Daarom zijn kinderboeken meestal ook belangrijker dan gewone boeken. Iedereen heeft wel zo'n boek dat

belangrijk is geweest en veel mensen willen het gevoel dat dat boek heeft opgeroepen nog eens herbeleven.”

Tijdens haar veertig jaren werk bij de Openbare Bibliotheek en bij de Educatieve Dienst van de provinciale Bibliotheekcentrale (Biblionet) heeft ze altijd aangenomen dat het met kinderboeken op deze manier werkt, maar nu heeft ze gezien dat het daadwerkelijk zo is. Van daaruit gaf ze veel lezingen aan onderwijzend personeel en ouders om het lezen te stimuleren. Op dit moment verzorgt ze ook lezingen voor de Stichting Kinderboek Cultuurbezit. Er wordt namelijk steeds minder gelezen, met name door jongens. Jongens zijn namelijk nog meer dan meisjes bezig met computers, internet en sport en misschien gaan deze kinderen over een aantal decennia wel weemoedig op bezoek bij het ‘computerspelletjesmuseum’.

Francien Braaksma was meer dan twintig jaar redacteur kinderboeken van ‘Leesgoed’, een tijdschrift over jeugdliteratuur, en bezocht hiervoor regelmatig de Frankfurter Buchmesse, de beurs van Bologna, ‘Vers voor de pers’ in Amsterdam en de Biennale Illustratii in Bratislava. Ook is ze oprichtster, medeorganisator en presentator van ‘de Eerste Groninger voorlees- en vertelsalon’ die in Stedum zetelt. Ze is van nature geïnteresseerd in boeken en wilde ook weten hoe de kinderboeken waren in Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland of IJsland. Ook heeft ze belangstelling voor de kinderboeken uit Iran/Irak, die al van oudsher handleidingen bevatten over ‘hoe schiet ik iemand dood?’, en voor de boeken uit Libië, die allemaal groen waren omdat Khadaffi dat mooi vond.

Speciale gelegenheden

De stichting organiseert regelmatig tentoonstellingen en voorleesmiddagen en dergelijke. Zo was er dit voorjaar een Jip en Jannekedag, die zo druk bezocht werd dat er files ontstonden. In die file stonden bejaarden, moeders met baby’s en alles wat daar tussen zit. Het totaal aantal bezoekers lag die dag op tweehonderd. Volgend jaar zijn Ot en Sien jarig. Ze worden dan honderd jaar en de Stichting zal daar zeker aandacht aan schenken.

Het lopende jaar is het jaar van de boerderij en vanaf half oktober wordt dan de tentoonstelling ‘Op de boerderij’ georganiseerd. Daar worden originele illustraties tentoongesteld en mooie boeken over boerderijen, boeken met mooie prenten van boerderijen, boeken over arbeiders op de boerderij en boeken over boerderijtuinen. Speciaal voor deze gelegenheid zal uitgeverij Wolters-Noordhoff een prent herdrukken van de beroemde Cornelis Jetses uit Buurkinderen van Ligthart en Scheepstra uit 1904.

Kort geleden werd de Stichting Kinderboek Cultuurbezit genomineerd voor het ‘Nationaal compliment’, de RABO-vrijwilligersprijs. Van de 550 inzendingen behoort de stichting tot de 20 die overgebleven zijn. De uitslag wordt in december bekendgemaakt.

Wie nog nooit bij de stichting heeft rondgekeken moet dat zeker eens doen. De Stichting Kinderboek Cultuurbezit is te vinden aan de Hoofdstraat 4, 9951 AB te Winsum. Telefoon: 0595-443663. De openingstijden zijn dinsdag t/m vrijdag van 10.00 – 17.00 uur.

n *Barbara van der Dussen*

Bron: ‘Van jongs af aan geleerd’, een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Groningen.

Nieuw verschenen boeken

Titel: *Van Harssensbosch naar Groot Wetsinge, Ubbega in foto’s.*
Auteur: R. de Lange
Uitgever: Historische kring Ubbega, Zuiderstraat 10, 9774 PL Adorp
Prijs: – 7,50 (74 pagina’s)
Bijzonderheden: fotoreportage over een historische wandeling door de voormalige gemeente Adorp. De route voert door Adorp, Hekum en Sauwerd naar eindbestemming Wetsinge.

Titel: *Om des gewetens wille. De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd.*
Auteur: H.L.C. Hermans
Uitgever: Friese Pers Boekerij te Leeuwarden
ISBN: 90 330 1271 5
Bijzonderheden: In de oorlogstijd 1940-1945 was het voor de gerechtelijke instanties lastig balanceren. De verhouding tussen de bezettende macht en de onafhankelijke rechtscollages was gespannen. De rechters probeerden elk op hun wijze hun verantwoordelijkheid te nemen, ook als dat verwenste loyaliteit of ariërverklaringen vergde. Het Leeuwarder arrest van 23 februari 1943 vormt de kern van ‘Om des gewetens wille’ en terugkijkend rijst dit arrest op als een monument. Het gerechtshof te Leeuwarden veroordeelde een dief tot een gevangenisstraf gelijk aan het voorarrest.

Titel: *Een onverzettelijke Groninger vrouw. Het levensverhaal van Siet Tammens.*
Auteur: Marius de Smet
Uitgever: Walburg Pers Zutphen/Verzetsmuseum Amsterdam
ISBN: 90-5730-106-7
Prijs: – 13,95 (111 pagina’s)
Bijzonderheden: Siet Tammens was in de oorlog leider van een verzetsgroep in de stad Groningen en hield zich bezig met hulp aan joodse onderduikers. Ze werd door de Duitsers gearresteerd en belandde in diverse concentratiekampen. In 1944 werd ze ter dood veroordeeld. Het vonnis werd door omstandigheden niet uitgevoerd. Ze werd naar Borkum gestuurd maar kort voor de bevrijding wist ze van dit Duitse waddeneiland te

Windwatermolen 'Oom Paul'

Ons land zou er waterstaatkundig vermoedelijk heel anders uitgezien hebben dan wij het nu kennen als wij in onze historie niet die typische maalwerktuigen, de windwatermolens, zouden hebben gekend. Nederland telde er in de vorige eeuwen honderden. Ze hadden tot taak om er voor te zorgen dat het water in een bepaald gebied, bijvoorbeeld een polder, op pijl bleef. In de tweede helft van de vorige eeuw raakten veel watermolens in onbruik en moesten wijken voor de komst van het elektrische gemaal. Na verloop van tijd raakten ze in verval en het gevolg was dat ze werden afgebroken want restauratie was meestal te duur. Een aantal watermolens is wel opgeknapt. Ze doen geen dienst meer maar zijn historisch object geworden.

De voormalige gemeente Winsum heeft ook een watermolen

houden. Het bemalingsgebied was een polder van ongeveer 480 hectare. In de jaren zestig van de vorige eeuw is het waterschap opgeheven en opgegaan in het waterschap Hunsingo, thans Noorderzijlvest. Meeden zijn van oorsprong natte kleigraslanden die als hooiland dienden en voor naweiding werden gebruikt.

De naam van de in 1899 gebouwde watermolen was 'Oom Paul', voor niet ingewijden een bijzondere naam. Voor 1899 stond er ook al een molen, maar die werd door brand verwoest. Deze molen werd in 1863 gebouwd, samen met de molenaarswoning. Maar hoe is 'Oom Paul' nou aan zijn naam gekomen? Dat zit zo. In het jaar 1899 bracht Paul Kruger, de leider van de boerenoorlog in Zuid-Afrika, een bezoek aan ons land. Zijn bijnaam was Oom Paul en uit sympathie voor hem heeft het bestuur van het waterschap De Winsumer- en

binnen de grenzen gehad, die door windkracht werd aangedreven. Deze zogenaamde poldermolen stond nabij de Oude AE, ten oosten van Winsum op perceel kadastraal bekend D 173. De Oude AE is een waterloop die stroomt op de grens met de gemeente Bedum. Vanuit zuidelijke richting mondt hij uit in het Winsumerdiep.

De achtkante watermolen was voorzien van een vijzel of schroef, waarmee het water werd opgevoerd naar een hoger gedeelte om tenslotte in de Oude AE terecht te komen. Sedert de 17^e eeuw is deze vijzel of schroef bij watermolens in gebruik. De Winsumer molen moest het water van het waterschap 'De Winsumer- en Bellingeweerstermeden' op peil

Bellingeweerstermeden de toen nieuwe molen naar hem genoemd. Deze Stephanus Johannes Paulus Kruger leefde van 1825 tot 1904.

In 1940 brak de schroef van de watermolen en omdat de herstelkosten nogal hoog uitvielen werd hij gesloopt. In plaats daarvan werd het jaar daarop een elektrisch gemaaltje gebouwd. De laatste molenaar van 'Oom Paul' was Ties Dijkstra. Ties woonde in het molenaarshuis, genummerd Oude AE 6. De woning staat nu nog aan de betonweg die langs het water van de Oude AE loopt. De brede tochtsloot uit het bemalingsgebied is er ook nog en loopt links van het molenaarshuis tot de plek waar de afgebroken molen heeft gestaan. Van de molen zelf zijn nog slechts enkele restanten zichtbaar.

n P. Noord

Bronnen:

- *Vervlogen tijden van J. de Vries;*
- *Groninger encyclopedie;*

Wie was Bauke Eekma?

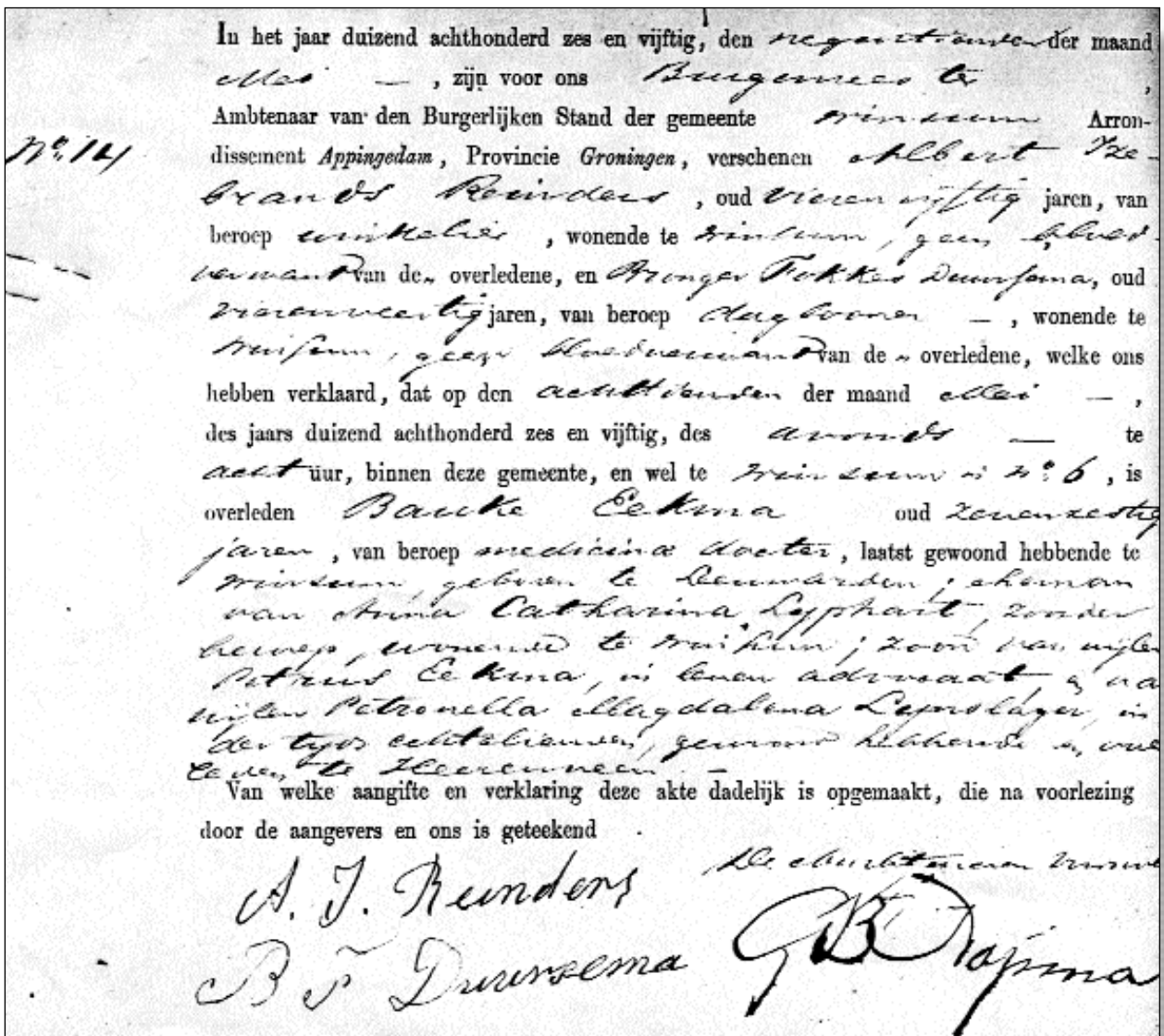
In de 'Stads- en Dorpskroniek van Groningen' uit het jaar 1856 staat achter de datum 18 juni vermeld: Overleden B. Eekma, med. doctor te Winsum, oud bijna 67 jaar. Get. A.C. Lijphart, wedw. Eekma. Dit is alles wat in de kroniek over deze Eekma te vinden is. Het bericht zal ongetwijfeld onder de overlijdensadvertenties in de Provinciale Groninger Courant gevonden zijn door de samensteller van gemelde kroniek. Waarschijnlijk heeft de courant nooit aandacht aan B. Eekma willen schenken, hoewel daar wel aanleiding toe was want Eekma was ongetwijfeld een bekend man. Wie was deze Bauke Eekma?

Maatschappelijk appèl

Bauke Eekma werd op 4 november 1789 in Leeuwarden geboren en overleed in Winsum op 18 mei 1856, en niet op 18 juni zoals in de kroniek staat vermeld. Bauke was een zoon van advocaat Petrus Eekma en Petronella Magdalena Lijnslager. Hij

werd op 20 september 1808, te Groningen als student ingeschreven en op 30 juni 1814 studeerde hij af. Nadat hij met goed gevolg het voorgeschreven examen had afgelegd en het ingeleverde proefschrift en gedeponeerde stellingen had verdedigd, ontving de aanstaand medicus de titel Medicinae

Infobulletin Winshem

Doctor. De titel was tevens het teken van zijn bevoegdheid. Op 7 november 1818 trouwde Bauke Eekma met Anna Catharina Lijphart, geboren in 1797 te Bierum. Na voltooiing van zijn studie had Eekma ongeveer zeven jaar een dokterspraktijk in Joure, daarna vele jaren in Hoogezand en aan het einde van zijn leven in Winsum. In Hoogezand maakte hij voor enkele jaren deel uit van de gemeenteraad. Blijkens de overlijdensakte (zie afbeelding) woonde hij met zijn gezin te 'Winsum in no. 6'.

Eekma had niet alleen hart voor zijn patiënten als zodanig, maar leefde ook mee met hun sociale noden, die soms groot waren. De aardappelziekte van 1845 en volgende jaren is wel een van de grootste rampen van die tijd geweest en de gevolgen daarvan werkten nog lang na. Aan dit medeleven gaf Eekma vele malen uiting door het schrijven van brochures. Hieruit blijkt zijn betrokkenheid bij diverse bevolkingsgroepen en hij stelt daarin ook volgens hem verouderde toestanden aan de kaak. Hierdoor kwam hij in conflict met de autoriteiten, zoals de gouverneur in de provincie Groningen, de schoolopziener professor Th. Van Swinderen, diens collega professor Star Numan, de rijks- en gemeenteontvanger in Hoogezand en Sappemeer P.A. de Rochefort, en de Provinciale Commissie voor Geneeskundig Onderzoek en Toezicht.

Eekma's levensweg ging daardoor niet altijd over rozen, want het was in die tijd minder eenvoudig en ook gevaarlijker om op te komen voor de verbetering van maatschappelijke misstanden dan tegenwoordig. Daaruit is dan ook ook te verklaren waarom de Provinciale Groninger Courant nooit melding heeft gemaakt van de open brieven, raadgevende woorden en andere geschriften met pakkende titels, die tussen 1831 en 1852 van Eekma's hand verschenen zijn.

Raadgever tegen wil en dank

In 1831 pleitte hij voor een betere Wet op de geneeskunde. In een van de werken staat genoteerd: "Een curiosum. Gericht tegen Prof. Van Swinderen en zoo men zegt is dit geschrift opgekocht. Dr. Eekma was geen onknap man, maar ook al door tegenspoeden bitter geworden. Een ieder die iets wil weten over de moeilijke periode na de afscheiding van België en vóór het tot stand komen van de eerste Grondwet, met name dan in het Groningerland, kan bij B. Eekma zijn licht opsteken. Deze mag zich hier en daar wat kras uiten, de feiten waarom het ging worden door een tijdgenoot beschreven. Daaraan ontlenen zijn geschriften zijn blijvende waarde".

Eekma was lid van de redactie van 'De Tolk der Vrijheid'. Dat was een vaderlandslievend dagblad voor staatkunde, nijverheid, kunsten, wetenschappen, enz. Dit Groninger blad verscheen voor het eerst op 7 april 1840 en was bedoeld als een liberaal oppositieorgaan. Meteen na verschijning vestigde gouverneur Rengers de aandacht van de Koning op dit blad. Het politieke blad werd ook een schendblad want het nam schimpstukken op tegen freule d'Oultremont, de nieuwe gemalin van Koning Willem I. Door de felle toon van het blad hield 'De Tolk' het niet langer vol dan tot 1843.

In 1840 schreef Eekma zijn 'Bijdragen tot de Huishouding van Staat'; daarin kwam hij op voor de vrijheid van onderwijs. Zijn geschrift 'Lagere Schoolwezen in Nederland' is een fel schotschrift tegen Van Swinderen. Eekma noemde hem "pauze van het schoolwezen, vol belachelijke ijdelheid". Die strijd met Van Swinderen werpt licht op de toenmalige schooltoestanden. Zo stuurde Eekma zijn eigen zoons in 1826 om les naar meester Brassinga in Foxhol, omdat ze bij meester Beins in Hoogezand

geringe vorderingen maakten. Vervolgens verklikte Beins bij Van Swinderen dat Brassinga huisonderwijs gaf. Dat was zonder vergunning niet toegestaan en Van Swinderen verbood het dan ook. Daartegen kwam Eekma in opstand en later beschreef hij het geval uitvoerig in zijn eerder genoemd geschrift 'Bijdragen tot de Huishouding van Staat'.

Ook trad Eekma in 1850 op met een 'Open brief aan den hoogleraar Star Numan'. Star Numan had in de Groninger Courant namelijk het kamerlid Zijlker aangevallen, die als vurig democraat was opgekomen tegen Groen van Prinsteren. Zijlker antwoordde verbitterd en Eekma viel hem bij. Maar daarna kwamen al de juridische studenten in het geweer voor hun hoogleraar. Zij gaven 'Een woord aan B. Eekma' uit en deze diende de studenten weer van replek met een 'Wederwoord'. Ook toen de strijd tegen de Groninger richting in de Nederlands Hervormde Kerk op zijn felst was, liet Eekma van zich horen en schreef: 'De Rationalist of Godsdienstvriend, een raadgevend woord aan den Koning'. Ook in politieke zaken liet Eekma zijn stem horen. Zo schreef hij in 1850 een vlugschrift over de verkiezingen en een 'Open brief aan Zijlken', die lid was van de Tweede Kamer der Statengeneraal. Zeven jaar later stierf deze bewogen medicus op 66-jarige leeftijd als inwoner van de gemeente Winsum.

n P. Noord

Bronnen:

- *Winsums verleden 1957;*
- *De Groninger Encyclopedie 1954;*

Het volgende Infobulletin

Winshem's achtste jaargang nummer 1 verschijnt in februari 2003; kopij kunt u insturen tot uiterlijk 10 januari 2004.

Mocht de kopijsluitingsdatum een probleem vormen, neem dan tijdig contact op, zodat we kunnen overleggen in hoeverre er nog ruimte beschikbaar is.

Zo mogelijk grote stukken tekst digitaal aanleveren (op floppy of via e-mail) en bij voorkeur als 'platte' tekst (zonder opmaakcodes). U kunt uw teksten natuurlijk ook gewoon geschreven of getypt aanleveren dan zorgt de redactie voor verdere verwerking. Denk om zo volledig mogelijke bronvermelding en graag bij elke tekst uw naam en telefoonnummer vermelden. Wilt u ook bijgevoegd beeldmateriaal voorzien van naam en telefoonnummer en een gedocumenteerd onderschrift!

Redactieadres:

*Erna Bakker
Hoofdstraat-W 19
9951 AA Winsum*

telefoon: 0595-441671

e-mail: r.bakker@ckc-haren.nl

Geert Hunsengoo ien Stadse Kemedie

'n Verhaal ien 't Grönningsch, deur Ubel Wierda

druk Winsum - J.C.Mekel – 1899 (deel 2)

'k Heurde wel meziek en dochte, daor meziek is, is toch ook volk, maor 'k kon der ja nait bie komen. 'k Ruip sums en den ais van Volk! ..... Volk! ..... maor gain taol.

Hier en daar hong 'n schienvatje en 'vleske aan muur. Ien dat vleske haren ze vast veur 't gerief "vergunning" ien, want zoepen kennen ze ien stad, dat har 'k s mörgens zain aan swinkerels dei ien mien kelder ien laoding laggen. Ieder klökje dat ze kregen, mainst bitter jenever, want 't mōs naur heur zeggen ook zoo bitter verdaind worren, zeeën ze dat ze 't dronken omdat 't zoo kolt was, maor 't gait mit zukke dranksteerns vaok zoo, als 't kolt is dringen ze 't tegen kolle en as 't hait is tegen hetten.

't Is zoo, ik was ook wel doen worren, maor dat kwam van ongewoonte, want dei andern haren veul meer zopen as ik.

Ale gangmuren stonnen vol varfd mit dei stadshoeswoorden, dei dei meneer dei mie 't pompier verkoft har, ook zegt har; mit oettaikende hannen, mit Rechts en Links, mit pielen en van alens.

Ik laip al en laip al en begunde te denken: zai 'k meschain al alens wat ter te zain is, den was 't nait veul veur 't geld, maor 'k har toch nog nooit nait ien zoo'n hoog hoes west.

Waorum bouwen dei stadgers toch zoo'n raor hoes docht ik, den is 't ien 'n boerenplaots toch veul makkelder te vieren en daor zit ook veul meer variaotie ien. Daor loop ie maor achterdeel lans - veurbie peergang - waor 't bairvat legt, wai je - lans etenkaomer, deur 't karnhoes mit 'n deur naor 't karngat, en den koom je van zulf ien 't binhoes; maor hier dei raore naomen veur dei gangen, en den dei verdailing ien rechts en links, net as bie 'n minks, 't was mal.

Nou docht ik, 'k wil der maor weer oet as 'k ken, en mit da 'k deur dei duvelse gangerij hen laip, zag 'k op 'n muur staon: "Stalles". 't Worde wel wat raor speld maor ien stad hemmen ze ja alens anders as bie ons.

Kom, docht ik, 'k wil dat lezen ais van dicht bie zain en dou 'k der hen laip kwam der oet 'n luk duustern hokje 'n

vroulustem.

Daor was 'k haldail nait op vervat en 'k worde kant kel. "Uw jas en stok as 't je blieft?"

Hè, wadde, mien jak en hanstok? Hè! zeg dat nog es, wat nou? Daor ha je 't al gaonde, eerst wat van joen duur pompier en nou wat van joen klaidaozie.

Ik zee: verhip dat dug, ik laot mie dat spul nait aofnarsen.

Dou zee ze goudelk op zien hollans: "ik krijg dat maar van U in bewaren, U krijgt het terug als de voorstelling is afgelopen."

Nou, wat zök dou zeggen. Om mien goud zoo maor aof te staon was ainlk maor zoowat, maor dei slim nuvere jiffrouw (ja, ja, 'n knoefde hen kikt ook nog wel ais naor 't bovenste rik), leek mie nog al wat eerliet tou, ze wees mie op 'n hail bult meer goud dat andern heur aanvertrouwd haren zooas ze mie oetdrukkelt verzeerde.

Ik konselairde ais wat mit mie zulf en zee heur: nou as ie daor den zoo stief op staon jiffrouw, mien lank ol schoddig jak is ook nait veul raid geld meer weerd.

"Wat blief?"

Dat-ien-mien-smerig jak toch ook hougenaoid gain weerde zit, zee ik .....

"Zoo!" zee ze, "nu dat moet jij weten."

Nou dou trok 'k hom maor oet en ik gaf heur hom mit mien hanstok, waor toch ook nait veul an bejacht was, want 'k har hom veur 'n stoter op baistemart koft van 'n omlooper.

'k Was blied dat Hilje mie van mörgen nog 'n tweede jak antrokken har, omdat dei jiffrouw perfors ain hemmen wol, ans har 'k verdold vōt al ien bloot hemtrok staon; maor 't was ter ans daai genog ien hoes, want 'k zwitte, ook al mit deur dat trappensjauwen. Zai gaf mie 'n dik pompierke mit 'n nummer der op, en zee: "daar kun je straks je goed op terugkrijgen". Bestig.

Ondertied dat ik dat pompierke van heur bie mien ander pompierderij opburg, loerde zai der zoowat ien en zee: "Oh Stalles, daar meneer" en wees mie waor 'k lans mōs.

Ik ging daor lans en och git! och git! 'k was haldail bedonderd en bedoezeld, 'k zag niks zoo glèn was 't er, doezend lichtjes was maor ain. Dei swernood, dat was ans wat as gangerij. Dáor zat 't volk.

'k Har der nog maor 'n kort zetje aan kant staon of 'n oldachtig vrundelke meneer winkte mie bie hom. Ik wol ja ook wel zitten, want dat har dei pompierverkooper mie ja beloofd en der was ook ja nog roemte genōg; maor ik kon ja nait, der wazzen gain stoulen meer, 't wazzen niks as schutten.

Dou sloug olle meneer stief tegen zoo'n schut aan. 't Begrootte mie aost en 'k docht: mout dat mooi goud hier nou den expres kepot slaogen worden, maor dou vol der 'n plankje van 'schut aof en dou kon 'k juist zitten net as ien leeren kraakstoul. 'k Zat ter mooi, maor 't siegde der wat om bainen; der ston vast hier of daor 'n deur op gloep.

Zooas zai dat daor ienricht hemmen mit dei leunens tusken ieder plaots, da je nait verschokkairn kennen, leek mie nait dol tou, want as nou zoo'n rieg vol zit en der let hom nog ain tusken valen den kniezen andern nait tou enden oet, zooas 't op 'n nachtmaolsbank bie ons ien kerk wel ais gebeurd.

Dou 'k goud en wel zat, begreep 'k al gauwachtig wat of ter te doun was.

Op 'n hail groot schilderei gaffen slachters oet stad - zooas mie duchte - 'n veurstelling van 'n haile mooie witte puuk vette kou, 'n kou - as he te minsken 'n beetje tou vol mit smeer - van 'n goije negendehalfhonderd pond, noar mien roege taxaotsie.

Zai haren daor vast 's mörgens mit ien stad bie hoezen lans loopen om zain te laoten wat best slachterbaist of ze diz keer wel haren. Oettaikend, persies zooas he was, stelden ze hom nou veur aan heeren en daomes dei hom 's mörgens nait zain haren.

Kou zag der muid oet van dei tocht en hai was nog haldail omhongen mit kranzen.

't Slachterswief, ien 'n roodbaaien onderrok, leunde der tegen aan en houl hom hand op nek, vast om zain te laoten

hou mak of zoo'n vette kou wel wezen kon, omdat stadjers altied zoo bang bennen veur vei.

't Was 'n haile mooie en dudelke veurstelling. Al dei ien 't hoese wazzen keken der naor tou. Der was ook meziek, nait van dat Duutse hoornvei, dei 't land aofpegelen en waor aost altied ain bie is, dei der op 'n dikke hoorn as 'n swien wat mank omknört; nee, nee! van zuks meziek as ik nog nooit nait heurd har.

'n Haile bult meneerachtige muzekanten, dei veuraanzatten, haren alerande ienstermenten. Dizze har 'n leutje fieoul, dei 'n dikke, dei har 'n hoorn, 'm ander sloug op trom en zoo vôt; 'n tien man mit 'n kander dunkt mie, maor 'k wil der nait om van dikke balk aofvalen as ter meer wazzen, want 'k heb ze nait secuur teld.

Wat haren ze 't drok.

Dei kerel mit zien leutje fieoul fiedelde en zaogde net of he ien aannomen wark was.

Waorum kregen ze daor toch gain twei man veur, ain allein kon der ja aost nait aan arbaiden, dat kon ik dudelk genog zain.

Dei kerel mit zien dikke fieoul ston bie zienent, hai kon hom vast nait goud onder kin kriegen zooas dei ander. Hai zoug ook lang zoo rad nait, hai har meer van zoo'n zaogerman as mien ol grootvaoder, dou dei nog leefde, altied veur mie snitjede oet vlegelklopholt en dei je den mit 'n dikke eerappel der onder aan op kant van taofel hen zetten konnen te zaogen.

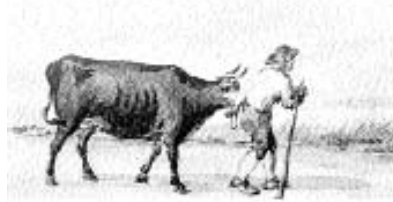
Dei kerels mit heur hoorns en fluitpieperij blouzen allerande tralarechies en poesten as genten, ze trokken gezichten persies as 'n röt dei al 'n poar daogen ien val zeten het, of ook as 'n leujong dei hom mit baide hannen op kop krabt.

'n Jong mit trom dee sums maor wat.

Ien 't midden van heur, 'n beetje hooger as zai, zat 'n meneerschöp mit 'n stok ien hand daor he al mit ien lucht omschermaaide, net of he last haar van muggen.

't Raose störmke mooi. As ain as 'n beetje te veul zien best dee - dat he te hard speulde of zoo - hm! den keek meneer hom maor even kwaod aan, en stiller word he. Den wol dizze 't ais perbairn hou hard of he wel speulen kon, den dei, maor 't lukte meneer ieder keer dat he ze weer ien bedaoren kreeg.

Mit 'n haile bult muite har he 't nou

mooi zoo as he 't hemmen wol, dat kon je dudelk aan hom zain, dou ien èns dei duvelze muzekanten 't heur ains mouken en liek holt goodien.

Dou begunden ze altmaol tougelieks, eerst hail langzaam en zachies, maor al aan 'n beetje radder en harder en ien 't leste net wat 't tuug hollen kon.

Van de leutje fieoulspeuler zien stok kon je al niks meer zain a'n waos.

De dikke fioulspeuler zien stok ging nou zoo wat zoo rad as dei van de leutje, as dei langzaam speulde.

De blaoskerels worden bont en blauw om kop en trokken gezichten sums of ze 'n haile edikstokerij ien ens leeg dronken haren, dèn weer of ze 'n proem ien mond haren mit 'n weep der ien.

Ook tromslaoger verweerde hom nou op kraog aof, hai hiw der op, 't vel bōrst aost.

Ik zag wel dat meneer gloepend lelk op heur worde, hai spereweerde mit zien stok, net of muggen ien der tied ook de bosschöp "vermenigvuldigt U" mit kregen haren en dat 't doardeur nou veul muggiger worren was; hai keek zoo kwaod as de nacht, ale kanten oet, òf he zien volkje waor nog stil kriegen kon, maor ja! 't hulp hom gain spier, zai haren ter nou ais op zet en steurden heur aan hom haildal niks meer, wat he ook dee. 't Lewaai was nou al wel zoo slim dat 't net was of ter 'n waogen mit staofiezer over 'n vloten straot hen vaorde.

Dou heurden wie altmaol op èns, hail hard drei stieve stampen.

Hè! wat inmodeljeus" zee mien ol buurman.

Maor dou mōs ie de consternaotsie onder dei muzekanten ais zain hemmen.

Dei mugekerel wordde zoo kel en bang dat he haildal verheerd, as de donder zien lamp half oet draaide en wegkroop.

En of muzekanten nou ook ienzaggen dat ze heur driesthaid wat te ver dreven haren, omdat meneer ien ens vōtgong, of dat ze bang wazzen dat witte kou deur heur spekaokel verschrìkt worren en opsprongen was, dat wai 'k nait, maor zai deden net as heur baos, draaiden heur lampen half oet en kropen ook beziet.

Dou worde ik ook aost wat bang, 'k wol ook onder stoul kroepen, moar ien èns: Heden! Heden! wordde dei schilderei

mit kou en al, oprold tot boven aan zolder tou. Gommes! Gommes! 'k Har hail nait docht dat 't hoese dèi kant oet nog grooter was en nou zaggen wie ien 'n haile mooie kaomer mit volk der ien, wel 'n stark of zōs.

't Was mie nou ook helder wel dat stampen daon haren, want dat volk was haildal oet ket, en har 't zoo drok mit praoten en zingen daor wai je hail nait van.

Ze deden maor net of zai ons en wie heur nait zaggen.

't Was 'n kripsie en wat lastigachtig om heur vôt te verstaon, zai prouten slim hollansk, maor ik dochte, wacht maor mantjes, wacht maor, al ben 'k ook nait geleerd, as 'k domment van wat ie daor zoo maor oetflappen, draod eerst ais heb, den zè 'k kloun wel vienen. Veur aan ien kaomer zat 'n oldachtig man, geenderaol nuimden ze hom, want hai har vast zien paspoort al, want hai har gain suldaotengoud aan, te krant lezen. Hai steurde hom eerst aan niks, en leesde maor vôt.

'n Meneer, dokter zeeën ze tegegn hom, zee ook nait veul, hai ston sloer bie bōssem al stief naor 'n jiffer van 'n viefentwintig jaor te kieken, dei aan taofel zat.

Ik docht, dei baiden loopen vast mit 'n kander maor deuren 't nog nait recht woord hemmen.

Den was ter 'n oldachtig astrante mevrouw, daor zat schriw ien, ken 'k joe zeggen, ze was nog 'n beetje frund tou geenderaol en bevrund mit zien hoesholng waor ze den ook geregeld verslag mit hil. Ze rezenairde haitied as 'n swalf op 'n tōrzeboonstok.

Aoling ien 't houkje zat 'n jonk nuver wicht van 'n 20 jaor, - 't leek mie te minsken tou dat ze, ofschoon aorig vōrlk, nog nait tou heur jaoren was - en dei vast korts van 'n kostschoul as "dochter" thoese komen was en nou op vrijers wachtte. 't Was 'n zuster tou dokter, waor ze ook 'n bult op zwierde; zai zat mit 'n kemieke wazzen jong ien schilderen meziekbouken te loeren.

Zo'n halsknook; hai mainde dat dei jiffer hom geern lieden mog maor dat kwam laoter hail anders oet, ze har al lank 'n ander.

Olle mevrouw har ainlk 't haile gesprek haitied allèn en dou heur dat zulf ook wat opvol, houl ze dei raore snaoksche jong, dei nooit euvelmoud har, van zien boukereie aof, hemelde hom op dat he zoo slim mooi zingen kon en dat he dat

nou ais heuren laoten mōs, omdat zai der altmaal zoo bōt naor verlangden. Zoo'n leugenpuil, der was gain ain dei daor 'n kik van zegt har.

Maor jong loofde 't toch vōt en begunde te zingen mit 'n stem as 'n verkollen snouk. Dèn heurde 't net of ter 'n schaop mit kop ien schut vast zat en dèn was 't weer net of ter 'n swien ringd worde.

Mevrouw schudde van pelzair dat hai alens vōt maor zoo grif loofde wat zai hom zee. Ze knipoogde en lachte anderen smerig aan.

Geenderaol verveelde dat lewaai, hai keek zoo zwart as puilwōrst.

Dou zee Mevrouw tegen dei jong, hai mōs ais dichten omdat he dat ook zoo mooi kon.

Dei hampel loofde 't vōt weer, maaide wat mit arms ien lucht om en begunde.

Waor he 't almaol van daon houl dat wis Joost, maor ik nait.

Nou, sums kon he 't wel nuver zeggen, en zo je joe de buus oetlaggen maor den was he ook weer aost zoo laf as 'n veul geluk en zegen ien 't neijaor wensker.

't Was gain onnaorie man, 't was 'n senie, dat zee he zulf, en 't was goud dat he dat zulf maor zee, want jie zollen der sums aost aan begunnen te twiefeln of he wel recht schrande was.

't Was ien alsgeval 'n roare Hollander, dei haitied maor loofde wat dei mevrouw hom ienstuupte, zoo onwaorschienlk en on-onmeugelk kon 't nait wezen of hai loofde 't.

Zien verstand lait he, veur de gemakkelkhaid meschain nait warken en 't ging hom net as ter 'n bult bennen dei alens wat heur veurwalmd wordt, loovend aannemen.

Dou kwam der 'n knecht ien kaomer en brocht geenderaol 'n pompieren braifke en dou dei dat veur hom zulf lezen har, word he slim onrustig. 'n Oogenblikje der nao, kwam knecht al weer en wol hom nog wat zeggen. 'k Wil 't nait waiten! raip geenderaol, kwaodachtig.

Dat muide mie bōt, ik wol 't ans geern waiten, want 'k was dat gekiek ien 'n andermans hoesholng nog lang nait zat; maor zai rolden 't schilderei - dat ainlk 'n gedien was - mit witte kou der op, weer omdeel, haildal an grond tou, ik kon der nait meer onder deur kieken, hou 'k mie ook bukte.

Doar kwammen dei muzekanten vōt weer bertaol veur 'n dag, net of ze nog nooit benaud west haren en 't was mit heur weer 't ol deuntje.

Haitied naor dei kou te loeren, daor

moggen dei stadgers nog nais aan hemmen, ik nait. Baisten har 'k al zoo'n praksel zain van mien levend, dat ik wol laiver ais kieken hou onze kaomer der achter mien rug oetzag. Ik ging opstaon en keerde mie om.

Kerel op peerd! wat was dat gloepend mooi, 't was swiet, 'k heb mien kop der schier aofkeken. Da's ongelogen, 't was wel 'n stuk of vair verdaipens al ien hoogte, altmaal boven 'n kander.

Ieder verdaipen was verdaild ien vakjes waor minsken ien zatten. Ik ken joe der gain beter begrip van geven as da 'k 't vergeliek bie 'n groote mooie roodvarfde winkelkast mit vakken en halfoetrokken laogen.

Onder ieder vak ston mit gollen letters wat of ter ien heurde zoo as: Mozart, Razinen en den nog 'n haile bult vrende naomen van winkelwaor da 'k nait kon.

Dei hail boven ienzatten kon je van beneden aost nait zain zoo luddik wazzen ze. Daor kon je wel tegen zeggen van hemellichaomen omdat ze zoo aibels hoog zatten.

'k Was nou toch maor blied da 'k beneden zat, want 'k ken volstrekt nait ien hoogte wezen, den wor 'k vōt swiemslaogig.

Midden ien hong aan beun, dei mit vlaigende kiender en ander taikenderei volvarfd was, 'n haile mooie groote gollen lamp; ik docht as dat ding domment ais naor beneden tumeld den ken 'k mie nog wel 'n luk beetje aan kop bezeeren.

'k Heb ans 'n harde, meester het hom aleer op schoul vaok mit 'n lailiest perbaird. En as der den ook nog maor gain brand van kwam, want hou ik den weer levendig oet dit warnust van hoes komen zol daor durs 'k oast nait om denken.

Onder ien kanten om wazzen ien duustern, hokken en potstalen. Daor ik zat, haitte vast maor stal omdat wie tusken lantairstokken zatten, want hakbessems en ortvōrken heb 'k ter te minsken nait vernomen heur!

Dei daor ien duustern zatten, haren 't zeker mit 't gezicht te doun, net as ik veur 'n jaor of mennig dou 'k ook ais mit mien oogen naor stad west heb.

Ik har dou ter tied al zoo 'n toer kwettert mit mien kiekers, dat Hilje en ik zulf ook, wazzen bang da 'k wel ais hailndal

blend worren kon, want 'k kon al oast niks meer zain mit mien gezicht. Zai gaffen ons te raode dat ik mōs ais naor stad, naor oogdokter tou gaon.

Dat heb 'k daon en 'n meneer, dei mie hail best weer klaor kregen het, vroug mie dou aost 't vouer oet 't hemd, wai 'k nog wel, onder anderen eerst: hou old of 'k was en of 'k ook trouw was. Nou, mien ol mouder het altied zegt da 'k ien vijfvairtig, ien 't lammer komen, jonk west heb, en mien vrouw hait Hilje, zee 'k hom. Dou vroug he waor 'k woonde en of 'k 't al lank had har en dou 'k hom dat ook altmaal zegt har, mōs 'k lank oet op 'n taofel leggen gaon en mouk he mie ain twei drei wipsie mien oogen oet dop - zoo vuilde 't te minsken - peuterde der wat aan, dee ze weer ien dop en dou mōs 'k ien duustern zitten, net as nou dat volk hier ien dei potstalen.

Gounent der van houlen sums nog kiekmesienes veur heur oogen; vast tegen 't felle licht van dei groote lamp.

Aan kanten van 't gedien, van grond aof, aan zolder tou, wazzen ook nog leutje kaomerkes daor ze hail spei ien zatten.

Veur twei der van konnen ze 'n hekwark van witte latten - waordeur 't den altmaal leutje zwarte roetjes leken - op en deel trekken. Der zat ook volk ien dei kaomerkes, maor wat dei deden dat kon 'k om dat witte hek nait goud zain, maor 'k ston 't nait.

't Haile hoes mikt al dei gangen en goud ken je 't allerbest vergelieken bie zoo 'n dikke veujaors molbult. Daor hei je ook gangen boeten ien om en 't must ien 't midden, daor zitten ze, net as hier.

Dou kwammen der weer dei drei stieve stampen en 't gedien worde oprold.

n Wordt vervolgd.

Het geheim van de bakker

Wie had dat nou gedacht?

In de vorige aflevering van Dikdakken vond u een middeleeuws recept van Jacobijntentaart. Zoals gezegd, geen dagelijkse kost voor kloosterlingen uit die dagen en of een van onze lezers zich daar inmiddels aan gewaagd heeft, valt ook al te betwijfelen. Het was meer een rareiteit die we u niet wilden onthouden. Overigens was het klooster in Winsum van oorsprong natuurlijk een dominicaner aangelegenheid en de dominicanen predikten 'eenvoud van leven' boven al. Daarin past geen overdaad. Ook liet de orde zich kenmerken door beoefening van kerkelijke wetenschap en het onderwijs op dit terrein. Maar, zoals wel vaker het geval, kent ook de geschiedenis der dominicanen haar schaduwzij. Zo is bekend dat de orde niet altijd ontkwam aan verstarring in theologisch denken en aan ketterjagerij. Een kleine speurtocht op internet leverde zelfs de namen op van twee beruchte dominicaner inquisiteurs, Jacob Sprenger en Heinrich Kramer, die in 1487 in Keulen de Malleus Maleficarum (de Heksenhamer) publiceerden. Als handleiding voor heksenvervolging was dit boek tot in de 18^e eeuw populair door heel Europa. Het boek beschrijft hoe men heksen kan herkennen, vervolgen, martelen en doden. Duizenden mensen, vooral vrouwen, kwamen zo om het leven om geen andere reden dan dat zij alleen woonden, een geboortevlek hadden, geestesziek waren, medicinale kruiden kweekten of simpelweg omdat zij

valselijk beschuldigd werden.

Mag 't ietsje meer zijn?

Of er in Winsum ooit sprake was van dergelijke misstanden blijft verborgen in de geheimenissen van de tijd, maar inmiddels weten we gelukkig wel beter. De oude dametjes van onze dagen mogen in d'r tuintjes planten wat ze maar willen. Niemand van ons kijkt 's avonds laat nog door het raam om te zien of buurvrouw weer met een bezemsteel op dak staat of dat zij bij volle maan een dorpsgenoot van vier poten en een staart voorziet. Nee, wij koesteren onze eenlingen en ouwetjes, al of niet in 't bejaardenhuis, bieden van tijd tot een luisterend oor, wat snoeperij en zo nodig zorg voor lijf en leden. Die zorgzame samenleving van nu is een erfenis uit de 19^e eeuw als er geleidelijk aan meer aandacht komt voor sociale noden onder het volk. Later gaat zelf de arme onderklasse van onze maatschappij, zij het mondjesmaat, wat mee snoepen van de groeiende welvaartsstaat maar dan zijn we al ruimschoots in de 20^e eeuw beland. Mag 't ietsje meer zijn? De dorpsbakkerij van weleer biedt allerlei voor elke beurs, want 'van brood alleen kunnen we niet

meer leven ...'; een krentenslof, zoete koek, chocola en fijn gebak ... het was er allemaal, bijvoorbeeld bij onze bakker Kloosterhof in de Hoofdstraat van Obergum. Een bezoekje aan de bakkerij leverde naast een historische schets ook een prachtige oude dorpsfoto op ... èn, waar het ons uiteindelijk allemaal om te doen is in deze rubriek, een fijn recept. Ditmaal heel toepasselijk van originele Winsumer oudewijvenkoek.

Bakkerij Kloosterhof

Al in 1768 duikt de naam op van bakker Evert Hövelink in de Hoofdstraat van Obergum. Een prachtige map met oude koopaktes vertelt ons dat in de oude bakkerij vanaf 1867 achtereenvolgens de bakkers Groen, Huitzing, Siersema en Nieborg de ovens hebben gestookt en het deeg gekneet. In 1932 neemt opa Derk Kloosterhof de bakkerij over om in 1969 plaats te maken voor zoon Klaas Kloosterman, die op zijn beurt in 2001 de bakkerij overdraagt aan de twee zonen Dick en Henk. In de begintijd vóór de oorlog heerste er nog armoede, de gezinnen in Winsum waren groot en er stond vooral roggebrood en witte brood op het menu. De bakkerij grensde aan de achterkant aan weideland en ook de spoorlijn was er nog niet. Naast de bakkerij lagen stallen, oude koestallen en een paardenstal. In oorlogstijd hield bakker Derk Kloosterhof daar nog varkens in. Dat mocht eigenlijk niet maar het gebeurde natuurlijk wel. Er waren wel meer bakkers in die tijd die 's ochtends na het broodbakken hun koeien gingen melken. Zoon Klaas Kloosterhof bracht het brood rond op een oude transportfiets met een

Deze foto dateert uit 1936 en toont Bakker Derk Kloosterhof met het vers gebakken witte brood dat op een karretje uit de oven werd gereden. Die oude oven gaf een enorme warmte maar het energie verbruik was zo groot dat er ten tijde van de oorlogsschaarste in 1941 een andere oven werd aangeschaft.

Zoon Klaas Kloosterhof herinnert zich de komst van die nieuwe oven als een heel speciale gebeurtenis. Verder toont de foto Harke de Vries (links) en Jan Pijper (rechts).

mand voorop en in het dorp werd er uitgevent door 'stoetvrouwen'. Dat waren meest weduwvrouwen die met een kar langs de deuren gingen om wat bij te verdienen. Na de oorlog kreeg Klaas

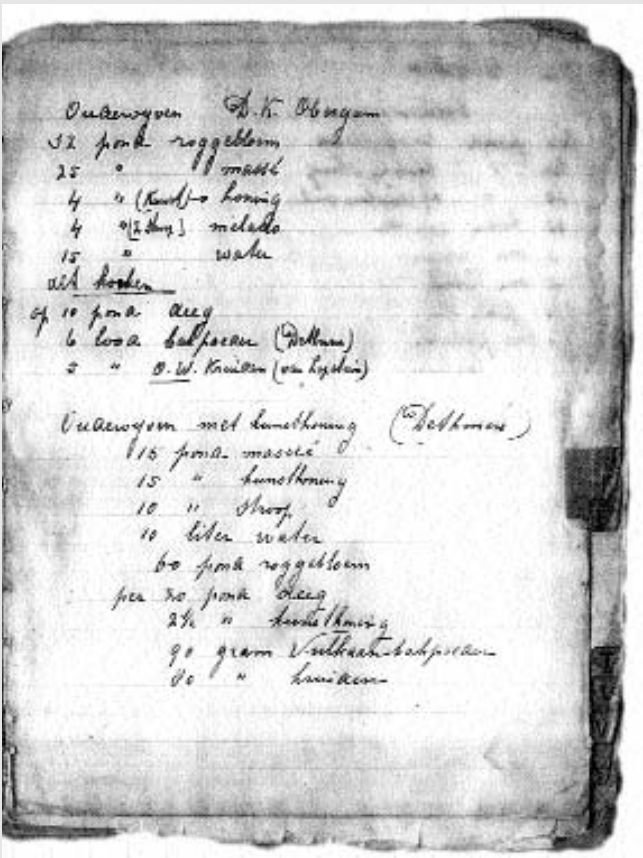
evacués die te eten moesten hebben. Veel geld was er niet in die tijd, maar de kinderen Kloosterhof zagen er altijd netjes uit want de dames Veenstra van de overkant zorgden voor het verstellen van kleding als moeder in de winkel stond. In de bakkerij rook het in die tijd niet alleen naar brood en koek. De dorpelingen kwamen er ook wel hun groenten laten drogen, bijvoorbeeld boerenkool of schijfjes appel. Die lagen dan bovenop de oven zodat het vocht er heel geleidelijk uit kon trekken. In de herfst, als de paarden weer voor de ploeg moesten om de zware zeelei om te spitten, werden er in de bakkerij paardenkoeken gebakken. Dat was extra krachtvoer van rogge en bonen met stro erdoor. Ze werden speciaal gebakken voor boer Bos van 't Wildeveld en boer Martini die richting Schaphalsterzijl zat. Het is zelfs een keer voorgekomen dat er in de winter op de noodslachterij aan de Schouwerzijlsterweg een paard was bevroren en dat moest toen in de rijkskast van de bakkerij ontdooid worden.

In oorlogstijd, weet Klaas Kloosterhof, sprak je niet zomaar over van alles. Als Klaas tussen de middag uit school kwam moest hij op de fiets wel twintig broden brengen bij boer Prins en niet omdat de boer zoveel at ... er zaten daar allemaal onderduikers. Als kleine jonge fietste hij dan over de Braaksterlaan, dat was een boerenpad en daar viel je minder op, want stel je eens voor dat je Duitsers tegenkwam. Maar 's middags vertelde Klaas daar natuurlijk niets over aan de kinderen op school. Er heerste schaarste in dagen, met name de energie was een probleem waar je in de bakkerij mee te maken had. Soms bakte vader met zijn nieuwe oven wel voor drie andere bakkers tegelijk, die zaten in de Westerstraat. Ook de ingrediënten waren schaars. Wilde een klant iets speciaals gebakken hebben dan moest hij de benodigdheden, zoals margarine, bloem, suiker en eieren, zelf meebrengen. Ook zout was er nauwelijks en daarom ruilde de bakker dat wel voor een zak meel. Zelfs na oorlogstijd gaf Boer Brands aan de Schouwerzijlsterweg nog wel eens opdracht om van een pond bloem 24 gebakjes te maken en hij leverde daar dan zelf de eieren voor aan. Was er bij Brands een kalf geboren, dan bakte Kloosterhof speciaal brood van de biest. Dat brood was luchtig en vet, maar niet iedereen hield er van.

Winsumer Obwiefkook

Die zachte koeken, dat is nou zo'n typisch Fries en Gronings product, de recepten gingen over van vader op zoon. 'Koekhakken' is een bekend volksspektakel dat in het noorden in veel dorpen tijdens boeldagen op het programma stond; in Winsum natuurlijk tijdens 'baistemaart' in oktober. Dan stond er een groot houten hakblok op poten in de straat en dan moest je daar een 'streek' koek in één of twee keer doormidden hakken. Als het lukte, dan was de koek voor jou. Zo waren er wel meer van die gebruiken.

Oudewijkenkoek is eigenlijk alleen hier in het noorden bekend en waar het oorspronkelijk vandaan komt, is nauwelijks te achterhalen. Zelfs leverancier Atlanta-Dethmers in Groningen heeft geen informatie en ook in het Nederlands Bakkerijmuseum in Hattum wist niets te melden over deze bijzondere koek, die haar smaak dankt aan de speciale koekkruiden. Wel mochten we de bewuste bladzijde kopiëren uit het prachtige bijna

Kloosterhof een brommer om het brood langs de boerderijen te brengen en in de zestiger jaren werd er een bestelauto aangeschaft. Dat was toen de enige auto in Hoofdstraat Obergum. Eind jaren zeventig komt er een eind aan het uitventen op straat. Het merendeel van de kleine Winsumer bakkerijen is dan inmiddels opgeheven omdat zij door de hoge bedrijfskosten niet meer rendabel zijn. Ook opvolging is soms een probleem. In de winkel van bakker Kloosterhof wordt het daardoor steeds drukker. Het dorp telt in die tijd nog maar twee bakkers, één in Hoofdstraat Winsum en één in Hoofdstraat Obergum. Maar Kloosterhof is dan nog de enige bakker met een eigen bakkerij in Winsum.

Op de praatstoel

Klaas Kloosterhof praat graag over zijn jeugd in de bakkerij. Zijn moeder werkte hard mee en was een sociaal bewogen vrouw. Uit de oorlogstijd herinnert hij zich dat er regelmatig onderduikers in de bakkerij sliepen, die waren dan op doorreis. Ook kwamen er wel groepen

In de oudewijvenkoek van opa Derk gaat:

32 pond	roggemeel
25 "	massé
4 "	(kunst)honing
4 "	(z.stroop) melado
15 "	water

dit koken op:

10 pond	deeg
6 lood	bakpoeder (Dethmers)
5 "	O.W. Kruiden (van Lopstein)

Bij dat laatste ingrediënt zit 'm juist het addertje onder het gras. Want, de grote vraag blijft natuurlijk toch: Wat zit er nou precies in dat wonderlijke 'O.W.'-kruidenmengsel van Kloosterhof? Voorlopig lijkt het er op, dat juist dat nog even 'Het geheim van bakker' blijft. Het schriftje van opa Derk biedt geen helderheid, de leverancier niet en ook het documentatiecentrum van het Nederlands Bakkerijmuseum staat met de mond vol tanden. Maar ... we speuren verder en mocht één van onze lezers ons verder kunnen helpen, dan horen we dat natuurlijk graag.

Werkdag op het kerkhof te Bellingeweer

Tot de mooiste plekjes van Winsum en Obergum behoren ongetwijfeld de vijf oude kerkhoven.

Twee ervan, Winsum en Obergum, zijn nog gelegen rond de middeleeuwse kerken. Op drie kerkhoven zijn de oude kerspelkerkjes reeds lang verdwenen, te weten Maarhuizen, Ranum en Bellingeweer.

De prachtige ligging van de laatste drie, centraal op de oude wierden, de oude grafstenen, de vaak nog aanwezige ommuring en de weelderige planten- en bomengroei maken deze kerkhoven tot unieke oases van rust. De ligging van de grafstenen en hun opschriften zijn bovendien een nog tastbare herinnering van het leven en de dood in de inmiddels verdwenen kerspels.

Achtergrond

Met deze inleiding werden de leden van onze vereniging per brief van het organiserend bestuurslid Clemens Tersteeg begin juli uitgenodigd voor een werkdag op het kerkhof te Bellingeweer, te houden op zaterdag 30 augustus 2003. Het doel van deze werkdag, die dit jaar in de plaats kwam van de gebruikelijke excursie, was om onder leiding van een aantal deskundigen gedurende de hele dag op het kerkhof aldaar aan de slag te gaan met allerlei activiteiten, die erop gericht zouden zijn een inventarisatie te maken van de huidige toestand.

Bovendien hoopte het bestuur door middel van deze werkdag onder de leden van onze vereniging opnieuw de aandacht en interesse te wekken voor de unieke kerkhofjes in Winsum en Obergum. Zoals u bekend is functioneerde er enige tijd geleden nog een werkgroep Kerkhoven (vgl. *Winshem*, jr. 8, nr. 1 maart 2003, p. 24). In december 1999 resulteerde de activiteiten van deze groep in een gedetailleerd en mooi artikel van Hilde Bolhuis over het kerkhof van Maarhuizen (vgl. *Winshem*, jr. 4, nr. 3 december 1999, p. 4-11). Helaas waren de bezigheden van deze werkgroep enige tijd geleden gestopt.

De concrete bedoeling van deze werkdag was om met alle geïnteresseerde leden onder leiding van een aantal meer ervaren kerkhofspecialisten te meten, beschrijven en prikken, zodat aan het eind van de dag het materiaal voor een up-to-date inventarisatie van het fraaie kerkhofje van Bellingeweer verzameld zou zijn.

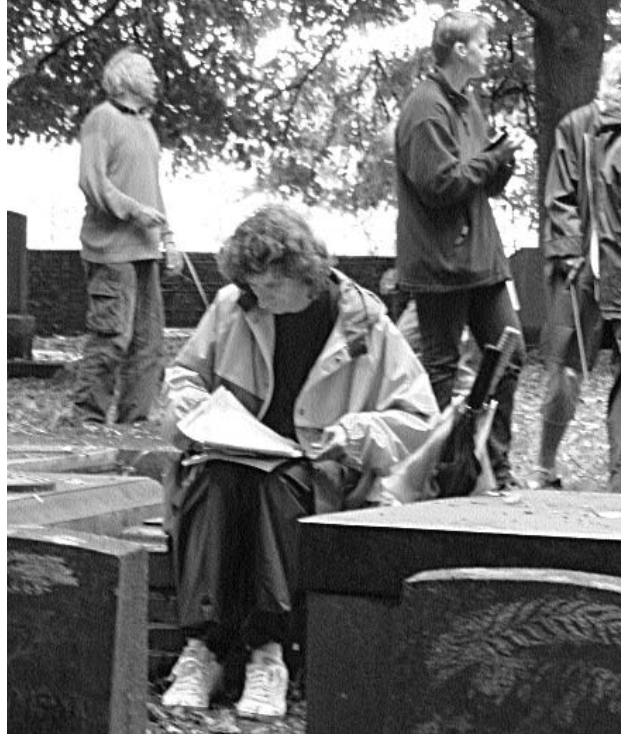
Reint Wobbes buigt zich, letterlijk, over een moeilijk leesbare graftekst. Leden van de beschrijf- en meetgroep kijken aandachtig toe. (foto C. Tersteeg).

Een deel van de aangeprikte fundering van de kerspelkerk van Bellingeweer, in 1824 afgebroken. (foto C. Tersteeg).

De prikploeg in volle actie. (foto C. Tersteeg)

Effe zitten. 'Had ik deze nou al gehad of niet?', lijkt Hilde Bolhuis te denken. (foto C. Tersteeg).

Tot onze grote vreugde verscheen op onze uitnodiging ook de heer Reint Wobbes, bestuurslid van de Stichting Oude Groninger Kerken, die zich bereid verklaarde, als de grafcultuurkenner en deskundige bij uitstek, een inleiding te verzorgen en onze werkzaamheden de gehele dag te begeleiden.

Aan de slag

Hoewel de weersvoorspellingen voor zaterdag 30 augustus, voor het eerst sinds lange tijd, niet zo gunstig waren, en rond aanvangstijd het eerste regenwater ook met bakken uit de hemel kwam vallen, verzamelde zich een 17-tal beregende liefhebbers, met lunchpakket, koffiebeker, regenkleding en goede zin, in de schuur van ons bestuurslid, Cees de Ranitz, (Bellingeweer 10), die het vertrek inmiddels tot een knusse huisbioscoop met scherm en diaprojector had omgebouwd. Eerst deden de soms al flink nat geworden werkers zich te goed aan een dampende kop koffie, door Clemens Tersteeg op vakkundige wijze bereid.

Na een korte en intensieve vogelvluchtgeschiedenis van Bellingeweer door Cees de Ranitz nam Reint Wobbes het woord. Aan de hand van een reeks prachtige dia's wist hij het werklustige en langzaam weer drogende gezelschap vakkundig en onderhoudend te informeren over diverse aspecten van oude kerkhoven, zoals inrichting, stijlen van grafbouw, opschriften en poëtische funeraire teksten, het gebruik van symbolen, flora enz.

Rond 11 uur was het dan eindelijk zover. Er werden drie groepen geformeerd die zich elk met een bepaald aspect zouden gaan bezighouden. Onder leiding van Hilde Bolhuis ging de eerste club, gewapend met standaardformulieren, aan de slag met het zorgvuldig ontcijferen en overschrijven van de grafopschriften. Een lastig karwei soms, waarbij niet zelden ook een borstel en sopje van groene zeep goede diensten bewezen.

Marius Hazenberg dirigeerde de zgn. prikploeg, die op zoek zou gaan naar de grafkelder van de vroegere borgbewoners van Bellingeweer, de Tamminga's, en naar de funderingen van de ca. 1820 afgebroken kerspelkerk. Reeds na enkele minuten arbeid ontdekte deze groep onder de zoden een omgevallen grafsteen.

Het deels onleesbaar geworden kerkhofbord van Bellingeweer, dat momenteel bewaard wordt in de Hervormde kerk van Winsum. (foto J. Tersteeg).

de tekst op het kerkhofbord van Bellingeweer

a	b	c
1. F. Timmer	?	J. Brands
2. J. v. Wierden	H. Harmsma	J. de Boer
3. B. Goldhoorn	Wed. B. Hopma	Tilburg
4. Wed. Feitsema	?	H. B
5. S. de Waard	?	J. Bo
6. H. Poelstra	?	?
7. Wed. G. v. Maren?	?	
8. Tuuk ?	?	R.
(9.) W. Borgman	Grafkelder	J. P
(10.) ?	?	?
(11.) ?	?	?
	?	

De derde groep, onder begeleiding van Jacques Tersteeg, die zich met een groot tekenbord en millimeterpapier zo droog mogelijk onder een parasol had geïnstalleerd, ging met meetlint en kompas in de weer om het hele kerkhofje met alle graven nauwkeurig en op schaal op te meten.

Tenslotte vormde Clemens Tersteeg nog een vierde, eenmans-, groep die zich belastte met de organisatie en catering.

Tot ieders verbazing hield het weldra geheel op met regenen en brak er zelfs een weldadig zonnetje door, dat de sfeer op het kerkhof bepaald aangenaam, om niet te zeggen, vrolijk maakte.

Na een korte middag-schafpauze toog men weer driftig aan het werk. Kort hierna stuitte de prikploeg aan de oostzijde van het kerkhof op een fundering van enkele lagen grote steen, naar alle waarschijnlijkheid de oostelijke afsluiting van de oude kerspelkerk. Wat later op de middag werd ook nog een stukje vloer van kloostermoppen blootgelegd.

Rond half vijf werden de werkzaamheden door organisator Clemens Tersteeg op subtiele wijze afgeblazen, want rond 5 uur zouden de dorstige en hongerige werklieden worden gelaafd en gevoederd in het Chinese restaurant te Obergum. Daar deed men zich, onder gezellig en vakkundig gekeuvel over graven, kerkhoven en andere gedenkwaardigheden te goed aan een eenvoudige, maar welverdiende en smaakvolle rijsttafel. En natuurlijk werd er ook geëvalueerd. De meetploeg had haar taak volbracht, de beschrijvingsgroep moest nog enkele opschriften noteren en de prikkers namen zich voor in de toekomst nog eens wat verder te prikken.

Kortom, een welbestede, prettige en ontspannen dag, die uiterst soepel verliep en veel materiaal heeft opgeleverd voor een groot artikel dat in de nabije toekomst in dit blad zal kunnen verschijnen. En Reint Wobbes vertrouwde ons toe dat hij wel een beetje jaloers was op onze vereniging...

Een kerkhofbord

Enkele dagen voor onze excursie ontving de redactie van Winshem een uitgebreid schrijven van de heer W.A. Bruins uit Winterswijk. De heer Bruins, in 1919 te Winsum (Bellingeweer) geboren, woonde onder andere 14 jaar lang op Bellingeweer 29 en vertrok in 1971 naar Winterwijk. Naar aanleiding van onze aankondiging van de excursie schreef hij ons het volgende:

In het in ?? afgebroken gebouwtje, staande in de zuidoosthoek van het kerkhof (van Bellingeweer), hing een zwart houten bord, waarop in wit geschilderd de indeling van het kerkhof, aangevend op welke plek de eigenaren en/of bewoners van iedere boerderij of woning grafrechten hadden. Waar is dit bord gebleven?

Over het bedoelde gebouwtje, wellicht een lijkhuisje, is mij, als niet geboren en getogen Winsumer, niets bekend. Wellicht dat enkele van onze lezers zich het nog herinneren? Wellicht dat er ook nog gegevens in het kerkarchief aanwezig zijn.

Het genoemde houten bord kwam weldra tevoorschijn. Medebestuurder Berend Raangs deelde mij mee dat het in de Hervormde kerk van Winsum bewaard wordt, waar het momenteel is opgehangen in de ruimte onder de toren. Naast dit kerkhof- of gravenbord zijn er ook in het kerkarchief van Bellingeweer nog enkele geschreven indelingen bewaard gebleven.

Hieronder druk ik een foto af van dit, inmiddels voor een deel vrijwel onleesbaar geworden bord en een transcriptie, die mijns inziens met wat speurwerk gemakkelijk kan worden aangevuld. Graag bedank ik de heer W.A. Bruins voor zijn waardevolle tip.

Verlag jaarvergadering donderdag 17 april 2003

Aanwezig: 27 personen.

Afwezig met kennisgeving: de heren A. Beugels, E. de Boer, J. Huitsing, B. Raangs en J. Venhuizen.

1. Opening

Voorzitter Jacques Tersteeg heet de aanwezigen welkom. Hij biedt excuses aan voor de verwarring tussen de data 16 en 17 april. Door een misverstand tussen De Gouden Karper en het bestuur bleek pas op een zeer laat tijdstip dat de bovenzaal op de geplande datum 16 april al bezet was, terwijl al een aantal uitnodigingen de deur uit was. Op 17 april was er wel ruimte; gelukkig kon onze spreker ook op die avond.

2. Notulen jaarvergadering 11 april 2002

Deze notulen zijn opgenomen in het Infobulletin Winshem van december 2002 (p. 18-19). Er zijn geen op- of aanmerkingen, waarna de notulen worden vastgesteld.

3. Mededelingen van het bestuur

- Tentoonstelling. Er zijn plannen om in het najaar een tentoonstelling te organiseren van de archeologische vondsten bij de werkzaamheden in de Molenstraat (oktober 2001). De tentoonstelling wordt gehouden in de voormalige bakkerij op de hoek van de Havenstraat en de Hoofdstraat Winsum, nu bewoond door de familie Elzinga. In 2001 zijn in dit pand restanten van laatmiddeleeuwse vensters gevonden, die bij de restauratie in het zicht zijn gelaten. In de weekenden zullen lezingen of diavoorstellingen gegeven worden.

- Excursie. Bestuurslid Clemens Tersteeg heeft het idee geopperd voor een actieve excursie: het schoonmaken, opmeten en in kaart brengen van het historieke kerkhof van Bellingeweer, wellicht met een gezamenlijke maaltijd tot besluit. Zodra de plannen rond zijn ontvangen de leden een uitnodiging voor deze werkdag.

4. Jaarverslag secretaris over 2002

- De heer R. Hulscher vraagt bij punt 6, tweede alinea, naar de reactie van Stichting Het Groninger Landschap op onze brief over behoud van boerderijen in het Reitdiepdal. Het bestuur heeft geen reactie ontvangen.

- Ter verduidelijking van punt 6, derde alinea: de 'Tien Geboden' in de omgang met streekhistorische verenigingen zijn tien stellingen, die de heer R.A. van Iterson zelf naar voren had gebracht als discussiepunten op zijn afscheid als voorzitter van de Streekhistorische Vereniging Middagherland.

5. Jaarverslag penningmeester: jaarrekening 2002, begroting 2003

Helaas kan onze penningmeester, mevrouw W. Lemstra-Wierenga, vanavond niet aanwezig zijn. Voorzitter J. Tersteeg wil eventuele vragen beantwoorden voorzover dat in zijn vermogen ligt, maar er zijn geen vragen.

6. Verslag Kascommissie, decharge penningmeester en bestuur

De Kascommissie, bestaande uit de heren J.A.L. Trouw en H.

van den Berg, heeft de financiële handel en wandel van de penningmeester doorgenomen. Zij constateerden dat er ambachtelijk werd boekgehouden, met twee aparte kassen, en dat er geen onregelmatigheden te vinden waren. Op voorstel van de Kascommissie wordt de penningmeester en het bestuur decharge verleend.

7. Bestuursverkiezing

De heer C. de Ranitz neemt bij dit agendapunt het voorzitterschap over van J. Tersteeg omdat laatstgenoemde tezamen met de heer B. Raangs reglementair aftreedt. Beiden zijn herkiesbaar. Omdat er geen tegenkandidaten zijn gesteld, stelt de voorzitter voor beiden voor een periode van vier jaar te herbenoemen. De vergadering stemt daarmee in. J. Tersteeg wordt vervolgens tevens herkozen als voorzitter en neemt deze functie terstond weer over van de heer De Ranitz.

8. Aanvulling Kascommissie

Als oudste lid treedt de heer J.A.L. Trouw af. Het bestuur stelt voor om naast de heer H. van den Berg als nieuw lid van de Kascommissie te benoemen de heer N.M. Meinsma. De vergadering gaat hiermee akkoord.

9. Wat verder ter tafel komt/Rondvraag

De heer F. J. Veldman vertelt over de plannen voor een Wedgwoodmuseum. De heer Van der Werff uit Zuidwolde zoekt een geschikte locatie voor zijn uitgebreide verzameling Wedgwood aardewerk, hierbij gesteund door de Historische Vereniging Bedum. Men had het oog laten vallen op het Waterschapshuis in Onderdendam dat inmiddels verlaten is door waterschap Noorderzylvest. Er waren al plannen om een Gronings potschip (deze voeren tot begin 20e eeuw door de provincie met aardewerk, waaronder ook Wedgwood) te herbouwen of te restaureren. Toen bleek echter dat het Waterschapshuis onderdak zou gaan bieden aan Stichting De Hoven. Een andere mogelijke locatie aan het water is het vroegere Hotel Bron in Winsum, vlakbij De Boog, de VVV en het Kinderboekenmuseum. Veldman onderzoekt de mogelijkheden voor een Wedgwoodmuseum samen met twee mensen uit Bedum, maar wil ook Winsumers bij het project betrekken. J. Tersteeg verklaart dat het bestuur graag wil meewerken en ziet het als een mooie gelegenheid het thans vervallen voormalige hotel een passende bestemming te geven. Vanuit het bestuur neemt de heer De Ranitz zitting in het comité dat streeft naar een Wedgwoodmuseum in Noord-Groningen. De heer R. Hulscher vraagt hoe een en ander gefinancierd gaat worden. Veldman antwoordt dat het comité zich daarover nog zal buigen. Er moet een haalbaarheidsonderzoek verricht worden en men moet toestemming hebben van de provincie.

10. Lezing door de heer Auke Hoft: 'Op zoek naar de oorsprong van Appingedam, ooggetuigenverslag van een speurtocht.'

Auke Hoft is vele jaren leraar geschiedenis geweest aan het Ommelander College in zijn woonplaats Appingedam en aan het Noordelijk Avondcollege in Groningen. Reeds lange tijd is hij

gegrepen door de geschiedenis van zijn woonplaats. In 1990 verscheen van zijn hand 'Vissen rond de Floem', een gedegen studie naar het ontstaan en de ontwikkeling van Appingedam. Sindsdien is hij blijven doorgaan met archiefonderzoek, waardoor hij nog veel meer gegevens heeft gevonden. J. Tersteeg kent de heer Hoft van het archief, waar hij altijd zeer behulpzaam is als hij gegevens over Winsum tegenkomt, bijvoorbeeld in de moeilijk te ontcijferen uitspraken van de Hoofdmannenkamer.

Afgezien van de stad die haar naam aan de provincie heeft gegeven, is er in Groningen maar één nederzetting die zich tot stad heeft ontwikkeld: Appingedam. Het is een dijkstad aan het water waarvan de middeleeuwse structuur nog bestaat, met drie evenwijdig oost-west lopende straten: ten noorden van het Damsterdiep de Solwerderstraat (vroeger Butendelvestraat), ten zuiden van het Damsterdiep de Dijkstraat (vroeger Delvestraat) en ten zuiden daarvan de Wijkstraat, waar sinds eeuwen de beroemde Damster paardenmarkten werden gehouden. Loodrecht op deze hoofdstructuur heb je een aantal verbindingsstraatjes en naar het water toe de zogenaamde opslagen van de kooplieden. Er zijn veel middeleeuwse gebouwen overgebleven, zoals de Mariakerk van omstreeks 1234 (diverse keren vergroot en later gewijd aan Sint Nicolaas, beschermheilige der kooplieden) en het prachtige renaissance raadhuisje met een ongeblinddoekte vrouw Justitia, waar de eedgenoten (= het stadsbestuur) vergaderden en de vier burgemeesters recht spraken. Ook veel woonhuizen aan het water dateren uit de Middeleeuwen. De beroemde hangende keukens zijn van later datum.

Appingedam beschikt over een oud archief. Het oudste stuk is de zogenaamde Buurbrief van 1327, toen de nederzetting haar reeds bestaande rechten zag vastgelegd door de afgevaardigden van de Zeven Vrije Frieslanden, vergaderd bij de Upstalboom te Aurich in Oostfriesland. Dankzij jarenlang onderzoek in het Damster gemeentearchief beschikt de heer Hoft over de teksten van een groot aantal akten, die informatie bieden over het ontstaan en de vroege ontwikkeling van Appingedam. De enige grotere wetenschappelijke studie hierover is het boek 'Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der Stad Appingedam' door professor R.P. Cleveringa uit 1927. Verder is er weinig diepgravende literatuur verschenen. Bepaalde standaardopvattingen werden eindeloos en kritiekloos overgenomen, zoals de opvatting dat de dam die in de stadsnaam voorkomt in de Delf (= Damsterdiep) gelegen zou hebben, terwijl dit water juist ter wille van de afwatering is gegraven. Ook zoeken sommige schrijvers het ontstaan van Appingedam op 'de Wierde' in het noorden van de huidige stad. Hoft bespreekt in zijn kleine studie 'Beschouwingen over ontstaanstheorieën betreffende Appingedam' een aantal van deze opvattingen. Hij wil niet uitsluiten dat het riviertje de Appe zijn naam heeft te danken aan een op de Wierde wonende familie en dat er naderhand uit deze nederzetting en de woonkern bij de dam een soort tweelingdorp is ontstaan.

De oudste kadastrale kaart van de stadskern dateert van 1834. In de bijbehorende legger staan de eigenaren van de percelen en een korte beschrijving van het object. Om verder terug te gaan in de tijd moet je naar de oude rechterlijke archieven van Appingedam, waarin (gerechtelijke) verkopeningen van onroerend goed beschreven staan uit de periode 1615 tot circa 1800. Het is zaak zoveel mogelijk gegevens te noteren: de namen van de

verkopers en kopers, van de eigenaren van de omliggende panden, topografische gegevens en of het huis staat op grond van kerk, diaconie, zijvest of gemeente. Zo is bijvoorbeeld te achterhalen waar zich in de 18e eeuw de dievenkelder bevond en welke huizen edele heerden zijn. Dat zijn onderkelderde huizen waaraan rechten waren verbonden, zoals rechtspraak (bij toerbeurt) en zijrecht (bij loting). Edele heerden stonden overal in de Ommelanden, maar meestal geldt als criterium het bezit van dertig grazen land. Zo niet in Appingedam. Volgens een lijst uit 1458 zouden daar tachtig edele heerden zijn. Er zijn nog enkele lijsten met edele heerden, sommige alleen met de namen, andere ook met aanduiding van de ligging (ten noorden of ten zuiden van de Delf, of in welke van de vier kluften).

In 1444 krijgen de hamrikken van 't Zandt toestemming om via Delfzijl uit te wateren, op voorwaarde dat zij het Kattendiep (de noordelijke stadsgracht) zouden uitdiepen en dat zij er een brug over zouden aanleggen. Zo kreeg het Kattendiep de naam Zansterdiep en de brug (tussen Gouden Pand en Broerstraat) ging het Zanster Pijpje heten (helaas verdwenen bij de demping van het Kattendiep in circa 1973). Appingedam kon zich nu uitbreiden tot over het Kattendiep. Om de kluften ongeveer even groot te houden, kwam er kort na 1500 een nieuwe indeling. Iedere kluit telde toen ongeveer tachtig huizen. De huizen aan de Dijkstraat zuidzijde blijken het oudst te zijn (vanaf circa 1200), gevolgd door de huizen aan de noordzijde van de Solwerderstraat. De Wijkstraat was stadsgrond.

De schuttenrichters maakten deel uit van het stadsbestuur. Hun taak was het schouwen van straten, wegen en waterlopen en het controleren van maten en gewichten. In de Schuttenbrief van 1548 staan nauwkeurig de grenzen van het kerspel Appingedam beschreven. Hieruit blijkt duidelijk dat Appingedam, voor het zich tot stad ontwikkelde, tot het kerspel Opwierde behoorde. De kerspelgrens met Tjamsweer is een natuurlijke waterloop, terwijl de grens met Opwierde een gegraven sloot is.

Hoe stroomde het riviertje de Appe door Appingedam? De loop is deels te reconstrueren door te kijken welke percelen schuttenrechtgelden moesten betalen of boetes als zij het water op een of andere manier verontreinigden. De Appe had een kronkelig verloop en kwam uit het zuiden, stroomde ten zuidoosten van de wierde waarop de Nicolaikerkerk staat, boog vervolgens naar het noorden naar 'de Wierde' toe om daarna verder noordwaarts te stromen (dit deel heet nu Grote Heekt). De bocht in het gegraven Damsterdiep heeft zeer waarschijnlijk deel uitgemaakt van de Appe.

De Wijkstraat was gemeenschapsbezit omdat de grond van gemeenschappelijk belang was. Eeuwenlang werden hier markten gehouden. Langs de straat liep de Floem, een haventje voor de Woldschippers (Floem is afgeleid van het Latijnse flumen = rivier). Deze rivier moet haast wel de Appe zijn. Een brief van de bisschop van Utrecht (1308) beveelt de markten van Appingedam aan, omdat die veiliger zouden zijn dan die van Groningen (de oudste vermelding van Appingedam als koopmansstad). De kerk wordt al vermeld in 1234. Op grond van de kroniek van Emo en Menko betoogt Formsma in zijn artikel 'Delvinaria' dat de Delf is gegraven omstreeks 1192. Het gebied tussen de Woldstreek en de oude Stadsweg zou steeds natter zijn geworden door stijging van het zeewater, verlanding van de afvoerwateren (Fivel, Appe) en veenaafgravingen. De opdracht tot het graven van het kanaal werd waarschijnlijk gegeven door de gezamenlijke buurschappen, organisaties van gezamenlijke boeren. Een afwateringskanaal west-oost

doorsnijdt de noord-zuid lopende natuurlijke wateren. Daarom moesten er sluizen en dammen worden gelegd, of waterlopen omgelegd. Omdat tijdens het graven het water uit de veengebieden moest blijven worden afgevoerd, groef men zuidelijk van de Delf een nieuw kanaal: de Groeve.

Gezien de naam (Den) Dam of Appinge-Dam moet er een dam zijn gelegd in de Appe (en niet in de Delf, want die had een afwateringsfunctie). De dam is waarschijnlijk aangelegd als verbinding van twee wierden aan weerszijde van de Appe, want de wierde waarop later de Nicolaikerk zou verrijzen aan de westkant had een andere hoogte dan aan de oostkant. Hier was ooit een laantje dat 'Ossendrift' heette, typisch een naam die bij een wierde past. Archeologen hebben er geen wierde kunnen vinden, maar de grond is er sterk vergraven. De naam 'de Belt' in een koopakte duidt in elk geval op een hoogte. Tussen deze twee hoogten lag een water dat Floem heette en in 1570 van de Groeve werd afgedamd. Kort na 1820 is het gedempt. Waarschijnlijk is de Floem een restant van de Appe vlak voor de dam, ter plaatse van de Wijkstraat. Via de gekanaliseerde Appe (de Groeve) voerde men uit de Woldstreken zwerfkeien, turf en graan aan. Kooplieden vestigden zich in de buurt van de dam, vooral aan de Dijkstraat, waar zij opslagen hadden aan de boorden van de Delf om producten te laden en te lossen die afkomstig waren uit Westfalen, het kustgebied rond de Oostzee of elders. Ze kregen bijvoorbeeld tolvrjye vaart op de Weser. Ter weerszijden van de Wijkstraat stond een kasteel Snelgersma. Dat gaf een veilig gevoel.

Bij de restauratie van het Museum Stad Appingedam ontdekte men een steenhuis met een balk uit circa 1135. Boven een van de ramen werd een zandstenen latei gevonden die eerst de 'wang' van een schouw was geweest, met daarop een wapen met twee halve leeuwen. Dit is het wapen van de familie Tho Solwert, die deze edele heerd bewoonde. Vermoedelijk is het steenhuis tijdens de Saksische oorlogen rond 1515 dermate beschadigd dat het keldergewelf en de schouw instortten, waarna de zandstenen wang bij de herbouw werd hergebruikt. Op grond van een akte uit 1412 kan worden geconcludeerd dat het steenhuis vroeger door een gracht omgeven is.

De oudste kaart van Appingedam is die van Jacob van Deventer (circa 1567). We zien alleen grachten, geen wallen en poorten. Troepen van Karel V hadden in 1536 de verdedigingswerken gesloopt. Ook het klooster, het vrouwenconvent (gasthuis), de Heilige Sacramentskapel, het 'heer Bolten'-huis en de plaats van kasteel Dijkhuizen staan op deze kaart. Dankzij een tekening van Cornelis Pronk uit circa 1750 kunnen we ons een goede voorstelling maken van het Appingedam van toen. We zien daarop de aanlegplaats van de oude snik (het vertrekpunt van de latere veerdienst) en de toiletten achter de huizen, onder andere bij 'De Bremer Sloetel', waar een heer met gekruiste benen zijn beurt staat af te wachten terwijl op de brug een koets voorbij rolt.

Appingedam is een complete stad en vormt het centrum van Fivelingo. Het heeft een stadsprivilege en burgerschap en wallen en poorten, eigen rechtspraak, een belangrijke markt, een Latijnse School, een groot gasthuis, een munt, een georganiseerd bedrijfsleven in de vorm van gilden en (aan het gildesysteem onttrokken) 'moderne' industrieën. Er waren twee heren: Ripperda van Farmsum als heer ten Damme en Hinte, Snelgersma als 'halfheer' ten Damme. Zij waren aan elkaar verwant en regelden binnen hun familie bij toerbeurt het redgerrecht in de rechtstoel Appingedam-Tjamsweer-Opwierde.

De stadsrichters behielden echter hun recht van edele heerd en als zodanig het lagere recht. Bij het verdrag van Tjamsweer werd de competentiestrijd tussen stadsbestuur en heren uiteindelijk in het voordeel van de burgerij beslist.

Winsum had in aanleg eveneens goede mogelijkheden om zich tot een stad te ontwikkelen. De ligging aan het water, markten, een munt en een klooster konden een goed sociaal-economisch klimaat doen ontstaan, maar de grote invloed van de borgheren deed zich vroeg gelden. De edele heerden hadden een ander karakter dan in Appingedam, waardoor zich in Winsum geen eigen rechtssysteem kon ontwikkelen. Waarschijnlijk heeft het particulier initiatief in Winsum minder een rol kunnen spelen dan in Appingedam. Ook leverde de verlanding van de Hunze met al zijn vertakkingen en meanders voor Winsum problemen op ten aanzien van het internationale vervoer te water. Dit terwijl Appingedam juist zijn ontstaan te danken had aan een dam in de Appe, waardoor een kruispunt van waterwegen ontstond. Door het graven van de Delf kwam Appingedam dichter bij de zee te liggen. Ongetwijfeld heeft ook de invloed van de veel grotere, dichter bij Winsum liggende stadstaat Groningen een negatieve invloed gehad. Eigen recht, waardoor Winsum zich zou onderscheiden van het omringende platteland, zat er niet in en na de Reductie van 1594 was de tijd van nieuwe privileges zowel voor Appingedam als voor Winsum definitief voorbij. We kunnen dan ook stellen dat na 1594 de uitbouw van de middeleeuwse stad voorgoed tot staan werd gebracht en voor Winsum was het toen onmogelijk om alsnog een eigen rechtssysteem te ontwikkelen.

11. Vragen

Hoe verliep de loting voor het zijlrecht over de tachtig edele heerden? Er werd om gedobbeld. Wie het hoogst gooide met de dobbelstenen mocht drie jaar lang zijlrechter wezen.

12. Sluiting

Voorzitter Jacques Tersteeg bedankt Auke Hoft voor zijn boeiende lezing en hoopt dat dit een stimulans zal zijn voor anderen om ook de oudste geschiedenis van Winsum nader onder de loep te nemen. De heer Hoft biedt de voorzitter zijn boekje 'Beschouwingen over ontstaanstheorieën betreffende Appingedam' aan, waarna de vergadering wordt gesloten.

n

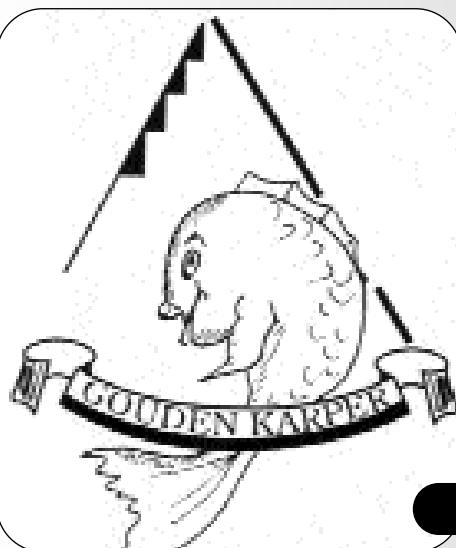

Oude nummers van Infobulletin 'Winshem'

Wij maken u graag opmerkzaam op het feit dat van een aantal van de tot nu toe verschenen nummers van het Infobulletin nog exemplaren voorradig zijn. Met name voor nieuwe leden is het wellicht interessant om in het bezit te komen van artikelen die in eerdere bulletins zijn verschenen.

De prijs van de nog aanwezige nummers bedraagt £5,- per exemplaar, exclusief eventuele verzendkosten.

*De nummers kunnen ook tegen contante betaling worden afgehaald bij
P. Noord, Kloosterstraat 8, Winsum
(telefoon 0595-441526) ... zolang de voorraad strekt.*

*Herberg De Gouden Karper,
één van de oudste horecabedrijven van
Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer.
U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé,
dat 7 dagen per week geopend is of, als u er echt een
avondje uit van wenst te maken, in ons comfortabel
à la carte restaurant.
Van donderdag t/m zondag kunt u
genieten van onze bijzondere keuken.*

Herberg De Gouden Karper waar de gast nog koning is.

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5 9951 AA Winsum Tel. (0595) 44 14 26